

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

351

352

353

354

355

356

357

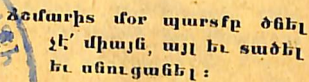
61

4-15

2010

ՏՕՔԹ. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ

ᠠ ᠪ ᠢ ᠪ ᠰ ᠠ ᠨ ᠠ ᠮ ᠤ

ՄԻՌԱՊՈ

1888

3r

ՏՕՔԹ. ՎԱՅՐԱՍ 3. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ

613

Դ Ի Ե Յ ՈՒ Մ Ն

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՆՏԱՏԵԱՆ

(ԱՐԱՄԵԱՆ)

1888

34

16185

Կ. Պոլիս 19/31 Յուլիս 1888

Վսեմաշումք Տէր ,

Ազնիւ բարեկամս Տօրթէօն Վ. Յ. Թոր-
գոմեան էֆէնտի ինձ յանձնած է տպագրու-
ած իմ «ԳԻՒՅՑՈՒՄՆ» անուն երկասիրու-
թեան՝ որոյ հասոյթն կը փափագի յատկացնել
Ազգային մի որեւէ հաստատութեան :

Փափագելով փոքրիկ ծառայութիւն մի
մատուցանել բազմաթիւն Հնկերութեանդ, որ
անհաւատակելի իրաւունք ունի անխտիր ա-
մէն Հայու համակրութեան վերայ, խնդրեցի
որ նուիրէ զայն Հնկերութեանդ, տպագրու-
թեան ամբողջ ծախսն հոգալով ինքնին, եւ
ուրախ եմ զի յաջողեցայ յայդմ :

Զեկուցանելով զայս Զերդ Վսեմութեան

Մնամ ամենախորին ակնածանօք

Յուլի. Թ. Արամեան

Վսեմաշումք

Լեօն Պէյ Փափագեալ

Ասեմապէս Տնօրէն Խորհրդոյ Հայոց Միացեալ
Հնկերութեանց

Եւն.

Եւն.

Եւն.

Ա Ս Տ

6867-57

ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՀԱՅՈՑ

(Արարատեան, Դպրոցասիրաց Արեւելեան եւ Կիլիկեան)

Տ Ն Օ Ր Է Ն Ժ Ո Ղ Ո Վ

Թիւ 3550

Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցի Հայաքիա
Կ. Պոլիս, 20 Յուլիս 1888

Մեծապատիւ Տէր,

Պատիւ ունեցանք ընդունիլ Ձեր 19/31 Յուլիս ամսաթիւ նամակն որով կը ծանուցանէիք մեզ թէ հաւանեցուցած էք առաջնակարգ Հայ բժիշկներէն Մեծ. Տօֆ. Թորգոմեան Էփէնսին որ փոխան ուրիշ ազգային հաստատութեան մը՝ Հայոց Միաց. Ընկերութեանց նուիրէ իւր «ԴԻԵՑՈՒՄՆ» անուն ընտիր երկասիրութիւնն որ հրատարակութեան կը տրուի այս անգամ :

Շնորհակալ եմք որ այնքան հոգածութիւն ցոյց կուտաք Ընկերութեանս նպատակու Ձերովսանն : Շնորհակալ եմք մանաւանդ այն ազնիւ զգացմանց համար զորս այս առթիւ կ'արտայայտէք Ընկերութեանս նկատմամբ : Երախտագիտութեան մեծ պարտաւորութիւն մ'ալ ունիմք հանդէպ Տօֆ. Թորգոմեան էփ.ի, այս

պատուական անձնաւորութեան՝ որ բաւ չը համարելով ի գործ դնել իւր բարձր արուեստին բոլոր անձնութիւններն, իւր տաղանդաւոր գրիչն ալ կը դնէ ի ծառայութիւն Ազգին, եւ որ կուգայ ահա այսօր, Ձեր ազնիւ նախաձեռնութեան շնորհիւ, իւր անդրանիկ եւ օգտաւատ երկն նուիրել ամբողջովին Ընկերութեան, գործ բազմաւաստ վաստակոց որ իւր իրական արժանեօք իրաւունք ունի ամեն որդեւէր ծնողաց, ամեն լրջամիտ մարց ձեռք գտնուելու :

Հանեցէք ուրեմն, Մեծապատիւ Տէր, մեր զգացմանց բարգման հանդիսանալ ազնիւ Տօքթորին մօտ եւ ընդունեցէք Դուք եւս մեր խորին յարգանաց հաւաստիքը :

Ի դիմաց Հայոց Միաց. Ընկերութեանց

Տնօրէն Ժողովոյ

Վ. Ասենադարի

Ասենապէ՛ք

Կ. ԲԱՊՈՒՅՅԵԱՆ Լ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ

Մեծապատիւ

Յովհաննէս Էփէնտի Արամեան

Ա Ս Տ

2 0 Ն

առ

ՀԱՅՐԵ ԻՄ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԷՐ

ՍԱՓՐԷ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՂԱ

ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

Հայր Սիրեչի,

Ո՞ւմ ձօնել անկ էր ինձ քան Քեզ իմ այս առաջին վաստակը դուզնաքեայ, արդիւնք քու այն հոծ քրտանց՝ զորս թափեցիր ուսմանս համար եւ ածեղոյդ՝ որով բժիշկ զիս ըրիր :

Մարդուս առաջին կենաց սածմանն յատուկ այս դասերս Դիեցման բաղձանացդ համաձայն ի լոյս ընծայելով այսօր, եւ յօգուտ մեր ՄԻԱՅՆԱԼ բազմարդիւն ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ՝ որ իբր սննու հաւասարիմ, ուսման կամը կը ջամբէ յարաժամ Փոքր Ասիոյ աղքատիկ Հայ մանկւոյն, յոյս մեծ ունիմ զի մեր ընթերցասէր ազգայինք յօժարակամ պիտի սերսեն զայնս եւ գործադրեն :

Բայց ընդունէ՛ Դու նախապէս իմ այս փոքրիկ ձօնս, 'ի յաւերժ յիշատակ Քու այն ջերմ եռանդեան՝ որով ուսումնական չլինելով, Դու ուսումնականէ մը աւելի մեծ գործ մը կատարեցիր Քու ուսումնասիրութեամբդ, անձնուրաց վաստակելով զաւակացդ կրթութեանն համար :

Քո միտք երախտապարս որդին

ՏՐ. Վ. Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

Իսկիսար, Սէլամիէ

25 Յուլիս 1888

Մեզ նիւթ ընտրելով ԴԻԵՅՈՒՄԸ, ուսումնասիր ազգայնոց ուշադրութիւնը չի կարողանամք գուցէ գրաւել այնպէս՝ որպէս ընծայի ե մեզ. նոր չէ քանզի նիւթս, ծանօթ է այն մերայնոց եւ վաղուց Տօքլօր Սերվիչէն Էֆ. ի եւ Տօքլօր Փեշտիմալճի Էֆ. ի գիտնական գրիչներն եւ այլ Հայ առողջաբաններ գրած են արդէն այս մասին երկարօրէն :

Աւելորդաբանութիւն մը կամ կրկնութիւն մը գուցէ համարուի մերը, փոյթ չէ սակայն. սոյն կարեւոր նիւթին վրայ հրջափ եւ լինին կրկնութիւններ, քիչ պիտի համարուին մեզ համար, քանի որ նորանոր վարդապետութիւններ միշտ ինները բարեփոխելով՝ օրէ յօր պայծառ զարգացում մը կուտան այն վսեմ վաստակոց՝ զորս կ'ընէ յար եւրօպայի եւ Ամերիկայի բժշկաց անխոնջ հանճարը :

Բժշկական նիւթ մը կամ գրութիւն մը հրջափ կրկնուի, նոյնչափ առաւել նպաստաւոր կը չի ընէ կ'ըսէր մեր փարիզեան վարպետներն Տօքլօր Շաուլ Մոռեաք: Թող ներուի մեզ ուրեմն մեր այս կրկնութիւնը, զի բազում կրկնութեանց են կարօտ այն դրութիւններն ու օրէնքները՝ զորս կը պահանջէ

տածումը մանկականի տիող, կենաց այդ նորասկիզբն առաւօտը՝ որ ապագայ աշխարհի ապառնի հայրը պատրաստելու է նախաւորչեալ :

Ներկայ գրութեամբ, առաջին մանկութեան առողջապահութիւնն ամբողջովին ուսանիլ չէ նպատակնիս . դորա մէջէն *Դիէ-ցումը* (allaitement) գլխաւորապէս պիտի լինի մեր ուշադրութեան առարկայն, ջախքը *կարիւն*, մարդկային կենաց այդ առաջին ամենակարեւոր կերակրոյ մատակարարութիւնը, որոյ համար նորանոր քարոզութիւններ եւ գիտնական օրէնքներ է ծնած այսօր Եւրոպա ի ձեռն Բաժօի, Թաոնիէի, Բառոօի եւ Տրօլի պէս գիտնական մանկաբարձից :

Եւրոպացի գիտնականաց ծնուցած վարդապետութիւններն եւ պատուէրներն անյարմար են արդարեւ մեր ազգային մանկատածութեան, զի բարեբաղդարար մեր դեռածին Հայ մանուկն ազատ է այն չուսող կեանքէն՝ յորում կը տուայտի միշտ Եւրոպացի մանկտին *արհեստական դիէցման* աղագաւ : Հայ մայրիկը դեռ իւր նուիրական պարտքը կը համարի քամել իւր կուրծքն այն բերանին մէջ, զոր իննամեայ մահու երկամբք յաշխարհ բերաւ . այո՛, Հայունիին դեռ պատիւ մը կը համարի իրեն, մայր լի-

նել եւ իւր զաւակը զորովագուր զգուանօք իւր բազկացը մէջ դիէցուցանել, մինչ Եւրոպունին, իւր յուսաւորութեանը մէջ, անգբար կը խնայէ իւր կուրծն իւր մանկան եւ ծնած օրն իսկ գայն գիւղ մը կը յուղարկէ կամ դայեկաց տուն մը, օտար ստեանց կարով գայն մեծցունելու՝ որպէս զի ինքը չի-հիւծի եւ իւր կուսական նախատիպ բարմութիւնը չիթօշնեցունէ ստնտու մայր լինելով :

Երջանկութիւն մըն է արդարեւ որ մեր Ազգը յուսաւորին Եւրոպոյ սոյն դժբաղդութիւնը չէ ունեցած . սակայն միշտ լաւ է դժբաղդութեան ենթակայ չի լինելով հանդերձ ունկնդիր լինել խրատուց եւ պատուէրներու : Աղիտից ժամանակ դարմանք երբեմն անօգուտ կը լինին . լաւագոյն է նախազգոյշ լինել եւ օտարին փորձերէն ու պատահարներէն օգուտ քաղելով, խնամօք մեր մանկանց դիէցման ուշադիր լինել . կենաց ամեն հասակներէն աւելի նոցա նորարոյս եւ տխեղծ հասակին հոգ տանիլ օրինօք, այդու ապագայ զօրաւոր սերունդներ կազմելու եւ մարդկութեան համար առողջ եւ զօրեղ անդամներ պատրաստելու :

ԴԻԵՑՈՒՄՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԴԻԵՑՈՒՄՆ

Դիեցումը կամ կսրկնուռքիւնը, յղութեան յարակից մի հանգամանքն է եւ նորա լրումը:

Երեք կերպ դիեցումն կայ.

Բնական դիեցումն՝ (allaitement naturel) որ է կնոջ ստեանց միջոցաւ եղած կաթնատուութիւնը.

Արհեստական դիեցումն՝ (allaitement artificiel) որ է կենդանեաց ծիծերու կամ ծծակի (biberon) միջոցաւ կատարուած կաթնատուութիւնը.

Խստն ղիեցումն՝ (allaitement mixte)
որ է բնականին եւ արհեստականին
միաւորութիւնը :

Սոյն երեք կերպ ղիեցմանց ծա-
նօթութիւններն ուսանելէ յառաջ,
հարկաւոր թուի ինձ նախապէս ակ-
նարկ մը նետել սեանց եւ կարի
բնազննութեան վրայ, լաւապէս խե-
լամուտ լինելու համար ապա ղիեց-
ման գիտութեան եւ օրինաց :

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

Ս Տ Ի Ն Ք

Ստինքն (mamelles) են համատիպ
զոյգ մը ենթամորթային (sous-cu-
tanée) գեղձեր, որք եւ կարի գեղձ
կ'անուանին, պաշտօն ունենալով
կաթի արտաթորումը :

Այս գեղձերը ⁽¹⁾ զետեղուած են

(1) Գեղձ (glande) կ'ըսուին այն գործա-
րաններն՝ որք մեր մարմնոյ կազմածին յա-
սուկ հեղուկներն արտադրելու պաշտօնն
ունին, որպիսիք են գեղձ արտադրան (glande

կրծոց առջեւը, լանջի ոսկեր (sternum) երկու կողմը, լանջային երկու մեծ մկանանց վրայ, երրորդ եւ եօթներորդ կողերուն մէջ տեղը: Իրենց ձեւը կիսազնտի է անկանոն, որոյ ծաւալը կը տարբերի միշտ ըստ սեռի եւ ըստ ամաց:

Սեռական անտարբերութեան, այսինքն առաջին մանկութեան ժամանակ, ստեանց աճումն երկու սեռին մէջ ալ համակերպ է. ըստ այսմ, ծնունդէն քիչ օր յետոյ, երբ ամէն գործարան կ'սկսի իւր յատուկ պաշտօնն ի գործ ածել, ստինքն որ դեռ անպէտ գործարաններ են, կ'սկսին

lacremale), գեղձ *frsևաքեր* (glande sudoripare), գեղձ *սերմակալան* (glande séminale) եւ այլք, որք *արսուր*, *քսոնք* եւ *սեմն* կ'արտադրեն արեան շրջագայութեան շնորհիւ: Գեղձերն սպնզանման միսեր են եւ զլիսաւոր երկու մեծ կարգի կը բաժանին. ծորանախյ գեղձեր (glandes en tubes), եւ ողկուզախյ գեղձեր (glandes en grappes), որք ունին եւ զանազան ստորաբաժանումներ:

եւ իրենք այտնուլ եւ անխտիր երկու սեռին մէջ ալ, թէ՛ արականին եւ թէ՛ իգականին, արտաթորել մի կաթնային հեղուկ, զոր Գերմանացի տարրաբաններ եւ կիւպլէռ լուծելով, կնոջ կաթին համանման գտած են զայն: Սոյն այս երեւոյթն ամիս մը եւ աւելի հազիւ կը տեւէ. հուսկ ուրեմն, տակաւ երրորդ մանկութեան ժամանակ, կենաց իններորդ եւ տասներորդ տարիներուն մէջ, դստերց ծիծերն արագապէս կ'աճին արբնութեան (puberté) ազդարար նշանակ լինելով, մինչ ուստերցը կը մնան անտարբեր. երբեմն սոցա ստինքն ալ արբնութեան ժամանակ կ'սկսին ուռիլ եւ ցաւիլ, առանց տեւական աճման սակայն, ինչպէս կը տեսնուի գլխաւորապէս խափշիկ կամ համացեղ ազանց մէջ:

Կոյս աղջկանց ստինքն երբեմն նախ քան գլղութիւն կրնան աճիլ մեծապէս, այլ նոցա աճումն աւելի

սեռական յարաբերութեանց, մանաւանդ արգասաւորութեան ժամանակ յոյժ զգալի է: Անդամազընինք եւ բնազնինք եւ մանկաբարձք չափ իրաւամբ ստինքը ծննդական գործարանաց յարակից մի մասն են համարած: Մի զարմանալի եւ սերտ առնչութիւն կ'երեւի արդարեւ սոյն գործարանաց մէջ. ծննդական գործարանաց վարժութիւններն եւ աշխատութիւնները կ'աճեցունեն յոյժ զստինս. յղութիւնը պատճառ կը լինի կաթնաւորութեան (lactation), եւ ծննդաբերութիւնը զայն ի գործ կ'ածէ: Փոխադարձաբար ստեանց գրգռութիւններն եւ խաղամուսնքն ալ երբեմն մեծամեծ ազդեցութիւններ եւ տպաւորութիւններ կ'ընեն ծննդական գործարանաց վրայ, տըպաւորութիւններ հեշտական կամ այլակերպ:

Սոյն առնչութեանց հետ եւ մի իմանալի առնչութիւն ակներեւ կը

լինի ստեանց եւ վզի գեղձին (glande tyroïde) մէջ: Մինչ ծննդական գործարանաց ազդեցութեամբ ստինք կ'սկսին աճիլ եւ զարգանալ, նոյնհետայն կ'աճի եւ վզի գեղձն եւ ահա կնոջ վիզը կ'սկսի այտնուլ անզգալապէս, 'ի նշան գոգցես իւր ամուլութեան: Զարմանալի են արդարեւ սոյն առնչութիւններն՝ որոց պատճառաց խորամուլս եղած չէ դեռ գիտութիւնը: Ոմանք յանդամազնաց գործարանաց ջղային դըրութեան մէջ փոխադարձ կապակցութիւն մը կ'երեւակայեն, ոմանք ալ սորա հակառակը կ'ասեն առանց լուսատու մեկնաբանութեանց:

Ստինքն երկու հատ են միշտ, սակայն հակառակ օրինակներ եւ արտուղութիւններ յիշատակուած են երբեմն գիտութեան մէջ. այսպէս՝ Թաունիէ իւր Մանկաբարձութեան մէջ կը գրէ թէ ինքը 1858 ին փարիզու ծննդաբերից հիւանդանոցին մէջ

տեսած է մի քառաստին կին ծնընդաբեր, նոյնպէս Գոլիվէյեթի եւ Սաբէի, Գոռի Անդառնագնիւրքեանց մէջ կը կարգանք թէ Պաուլըտիւք քաղաքի Շամբիոն անուն բժիշկը՝ տեսած է ժամանակաւ մի քառաստին կին՝ որոյ երկու աւելորդ ստինքն զետեղուած էին անութիւն մէջ եւ բընական ստեանց պէս կաթն կը ծորէին, եւ ժան Պօռէլ տեսած է կին մը՝ որ իւր ձախ ստեան ներքեւ ունէր մի երրորդ ստին կաթնտու:

Ստեանց ծաւալը կը տարբերի երբեմն եւ ըստ ազանց, այսպէս Ափրիկեան ժողովրդոց մէջ կը տեսնուին եղեր կիներ՝ որոնց սեռանց խոշորութիւնն երբեմն մինչեւ իրենց գուճը կը շոշափէ կ'ըսեն անգամաղնինք:

Ստինքն ամիոփուած են սպիտակ եւ թափանցիկ մորթի մը մէջ՝ զոր կը ծածկէ աղուամազից պուրակիկ մը, ստեանց յառաջակողմը, կեդրոնը նշանակուած է մի թխազոյն

բոլորակ պսկոյծիւր (aréole) կոչուած, որուն մէջ տեղը կանգնած է մի կոնաձեւ ելունդ՝ որ կ'անուանի պսուկ (mamelon), այս մասն է որ դիեցկին չրթանց կը մատչի առ 'ի ծուծ:

Ստինքն ողկուղաւոր մի գեղձ է, բաղկացեալ շատ մը ողկուղակներէ (lobe), որք ճարպային մի հիւստածոյ միջոցաւ միացած են իրերաց. սոյն ճարպային հիւստածոն ողկուղակներուն ձեւացուցած կորդութիւններն անհետ առնելով ստեանց կիսագետի ձեւը կը կազմէ ըստ մեծի մասին:

Կաթի գեղձին մէն մի ողկուղակը բաղկացեալ է, շատ մը ողկուղակներէ (lobule), մէն մի ողկուղակներն ալ շինուած են ողկուղակներէ (acinus) եւ այս ողկուղակներն ալ բաղկացած են շատ մը բջիջներէ (cellule), որոնց մէջ կը գոյանայ կաթը: Ողկուղակատիկներէն կը ծագին խումբ մը փոքրիկ խո-

դովակներ՝ որք իրերաց միանալով, 16 կամ 18 աւելի մեծ խողովակներ կը կազմեն կարի ծորակ (canaux galactophores) անուամբ. կաթի ծորակներն համաթիւ ծակափքներով կուգան յանգիլ պտկանց գագաթը ⁽¹⁾ : կաթի գեղձին կամ ստեանց սկզբնական մասն է ուրեմն բջջաց խումբ մը, որք միանալով կը կազմեն զոդկուզահասիկը . ողկուզահատիկները

(1) Lobe, loboule եւ acinus Ֆռանսերէն բառից հայերէնը չի կարենալով գտնել, համարձակեցայ ղոցա համար յարմարել ողկուզակ, ողկուզահաս, եւ ողկուզահասիկ բառերը : Թորքերու, լեարդի եւ այլ ողկուզասիւք գեղձից անդամագննութիւնն կամ հիսուածարանութիւնը գիցցողը, սոյն ֆռանսերէն բառից համապատասխանի պիտի համարի իմ կազմած Հայերէն բառերս, որք եւ կը մեկնեն դիւրաւ գեղձից կազմակերպութեան գաղափար : Սակայն ուղեղի մասանց ալ lobe կ'ըսէ Ֆռանսացին, այն ասէն ողկուզակ բառն անճամ է, զի ինչպէս յայտնի է, ուղեղն ողկուզային կազմաւորութիւնն բնաւ չունի :

միանալով կը կազմեն զոդկուզահասը . ողկուզահատները միանալով կը յօրինեն զոդկուզակն եւ վերջապէս ողկուզակներն ալ կը յօրինեն զոդկոյզը, այսինքն ամբողջ գեղձային գործարանը :

Ծիծերու սոյն անդամազննական կազմակերպութեանը վրայ աւելի լաւ գաղափար մը ունենալու համար, բաւ է մտաբերել պահ մի մեղուաց փեթակի բջիջներն եւ զանոնք անտեսանելի կերպով փոքրկացունելով գնել խմբովին խաղողի ողկուզին մէջ մի հատերուն տեղ եւ ողկոյզն յօրինող ճիւղերն եւ կոթերն ալ կաթի ծորակներն համարելով, կ'ունենանք եւ ահա կաթի գեղձին կամ ստեանց ուրուագիծ պատկերը :

Կաթի ծորակները մանուածոյ են, տեղ տեղ ունին փոքրիկ խորշեր ծոցիկ (sinus) կոչուած, որք բջջաց արտաբղխած կաթը կը ժողովեն, իրենց մէջ կը պարունակեն առաձգա-

կան եւ կծկելի մկանային նիւթեր՝ որք մեծ դեր կը խաղան կաթի հոսման ժամանակ:

Պտկանց ձեւն ու մեծութիւնը բազմազան է, մերթ կոնաձեւ է այն կամ գլանաձեւ, մերթ սնկաձեւ կամ մեծ եւ կարծր, երբեմն ալ ի հակառակէն՝ փոքրիկ, անձեւ եւ կակուղ: Շատ դիւրագգած է պտուկը. գրգռիչ պատճառներ կրնան զայն յուզել եւ կանգնել:

Մանկամարդ օրիորդաց, մանաւանդ Եւրոպայի հիւսիսակողմնեան աղջկանց ծիծերու պտկանց գոյնը վարդակարմիր է, բայց յետոյ արբնութեան եւ մանաւանդ յղութեան ժամանակ, սոյն գոյնը կը թխնայ եւ կը լինի խայտաբղէտ, որ եւ պատելով զպսկոյ ծիրը՝ կը ծաւալի ստեանց վրայ՝ նկարելով հոն նոր ծիր մը երկրորդական: Պտկանց շուրջը, պտկոյ ծրին վրայ, կը տեսնուին չատ մը գեղձանման փոքրիկ հատիկ-

ներ՝ որք յղութեան ժամանակ՝ կ'անին մեծապէս:

Պտկանց մորթն համահանգոյն է գրեթէ ներքին գործարանաց մաշասային թաղանթին. այս պատճառաւ՝ դիեցկին բերնին մէջ եղած հիւանդութիւնները, զոր օրինակ քսմքակիկը (muguet) եւ այլք կը տեսնուին երբեմն եւ պտկանց վրայ:

Կաթի արտածորումը կը լինի ուղղակի կաթի ծորակաց միջոցաւ, բայց ո՛չ բոլորին:

Ծորակները չըջապատող մկանաւորին մասանց կծկմամբ կ'ընդհատի երբեմն կաթի հոսումը, եւ երբեմն ալ նոցա թուլութեան աղաքաւ յորդաբուղիս կը լինի այն եւ առատահոս: Այլ գլխաւորապէս մանկան ծծումն (suction) է որ կը դիւրացունէ յոյժ արտահոսումը կաթին:

Գ Ի Ո Ւ Խ Գ.

Կ Ա Թ Ն

Կաթն (lait) սպիտակ կապտագույն հեղուկ մըն է, ախորժ եւ քաղցրահամ, թանձր քան զլուր եւ ծանր, որ՝ ինչպէս յառաջագոյն ըսինք, ծնունդէ կ'առնէ եւ կը բղխի ողկուզահատկաց բլիջներուն մէջ արեւնային հիւթոց արտալուզութեան շնորհիւ :

Կաթը կը բաղկանայ երեք գլխա-

ւոր կարծր եւ հեղուկ նիւթերէ՝ որք են կարագ (beurre), քնապանիր (ca-séum) եւ շիճուկ (petit lait) : Սոյն նիւթերը կաթի թարմութեան ժամանակ լուծեալ վիճակի մէջ են, ցըրտութիւնը կրնայ զանոնք բաժանել յիրերաց եւ զտել շիճուկը բնապարէն եւ կարագէն :

Շիճուկը դեղներանգ հեղուկ մըն է յստակ եւ պայծառ որ կը պարունակէ իւր մէջ ջուր, կաթնաշաքար (sucre de lait) եւ աղեր :

Թարմ կաթին կարեւոր մասը բնապանիրն է, որ կաթին մէջ միշտ լուծեալ մնալու համար անթթուութիւն կը պահանջէ, ապա թէ ոչ կաթնաշաքարն այլայլելով ծնունդէ կուտայ կաթնաքորիկն (acide lactique) որ կաթին շիճուկը քամելով կը մածուցանէ զբնապանիրը : Պանրագործութեան սկզբունքն ալ այս է, զոր կը ճանաչեն անշուշտ անոնք, որ սակաւ ինչ տեղեակ են պանրաշինու-

թեան. յայտնի է թէ պանրագործք կաթին մէջ կը խառնեն խախացր (présure), այսինքն կաթնկեր խաշին թրմած եւ կակղած ստամոքսէն պատրաստեալ մակարդր (մայա), որ թթուած լինելով կը մակարդէ զպանիրը: Ստամոքսին մէջ կաթին տարրաբաշխութիւնն ալ սոյնօրինակ իմն է արդարեւ. ստամոքսային հիւթերը կաթին հետ խառնուելով կը մածուցանեն նախ զբնապանիրը, որ ապա տակաւ լուծուելով քիմիական այլ եւ այլ օրինօք, կը տարրաբաշխի աղեաց մէջ:

Կաթին իւղային մասերը, կարագը կամ սերը, բաղկացութիւն են շատ մը փոքրիկ, կլորիկ սպիտակ գնդակներու, այսինքն իւղոյ լուծեալ կաթիլներու՝ որք կաթին սպիտակութիւնը կը փայլեցունեն, եւ որոնց թիւն ու ձեւն համեմատական է կաթին կարծր մասանց քանակին առաւելութեան կամ նուազութեան.

ըստ այսմ՝ կաթի մը լաւ յատկութիւնն իմանալու համար մանրացուցական զննութեանց մէջ սոյն գընդակներուն ձեւն ու թիւն է որ կը քննուի:

Նորածիններու սննդեանն յատուկ նիւթն, կաթն է միայն, մի պատուական եւ կատարեալ կերակուր է դա. հիանալի իմաստութիւն մըն է արդարեւ բնութիւնն, որ կենդանեաց գրեթէ մեծագոյն մասին կենաց առաջին եւ գլխաւոր կերակուր՝ կաթն է սահմանած. կը համարձակիմ կոչել զայն նեկտար անմահական, որ մեր առօրեայ կերակրոց մէջ իսկ կարեւոր դեր մը խաղալէն ՚ի զատ, եւ մեծամեծ հրաշքներ երբեմն կը գործէ սրտի, ստամոքսի եւ երիկամային հիւանդութեանց ծանր վայրկեաններուն մէջ: Կաթն իւր մէջ սննդարար ամէն նիւթ եւ մարմին կը պարունակէ. ունի դա նախ քորակածնային (azoté) նիւթ, որպէս

բնապանիրը . անքորակածնային (non azoté) մարմիններ , ինչպէս կարագն եւ կաթնաչաքարը . ունի այն ջուր , իր մէջը կան այլ եւ այլ աղեր , կան աղեր շուսածնային (phosphoré) , կան աղեր քլորային (chloruré) , կան վերջապէս , ըստ Պէքքըրէլի , կազեր եւ ըստ վերնուայի ածխային եւ երկաթի աղեր . մի բովանդակութիւն է այն ուրեմն ամենակարեւոր մարմնաց եւ նիւթերու . եղական կերակուր մըն է ապա կաթը մանկանց համար :

Կաթնտու կենդանեաց բոլորին ալ կաթը սոյն բաղադրութիւնն ունի : Կնոջ կաթն ըստ Պէքքըրէլի կը պարունակէ իւր մէջ հազարին .

Ջուր 889 , 08
 Բնապանիր եւ անլոյծ աղեր 39 , 92
 Կարագ 26 , 66
 Կաթնաչաքար եւ լուծեալ աղեր 44 , 54

Սակայն ծննդաբերութենէ անմիջապէս յետոյ կաթը սոյն յատկու-

թիւնները չունի իսկապէս : Նորաբուղի կաթը , այն որ յղութեան աւուրց մէջ սակաւապէս եւ ծննդաբերութեան առաջին մի քանի օրերուն մէջ առատապէս կը հոսի , տարբեր յատկութիւններ ունի : Դեղին հեղուկ մըն է այն , զուրկ սպիտակութենէ եւ մածուցիկ , որ դալն կը կոչի կամ նախակաթն (colostrum) . սորա գնդակները տճեւ են եւ ոչ կլորիկ , սպիտակ կաթին գնդակներուն պէս , ծաւալնին շատ տարբեր է եւ այնչափ մեծ , որ ճիւղ իւղային խոշոր կաթիլներու նմանութիւնն ունին : Դալը մաքրողական թեթեւ յատկութիւն մը ունի եւ կարծես դիտմամբ այսպէս ըրած է բնութիւնը , որպէս զի այսու նորածինը մաքրի իւր սեւադրեմ (méconium) զոր դեռ լոյս չի տեսած ժողոված էր նա իւր աղեսացը մէջ :

Դալն երկու երեք օր սոյն յատկութեամբք հոսեւելով , ապա տակաւ

առ տակաւ, դէպ ի ծննդաբերութեան երրորդ կամ չորրորդ օրերը, կ'սկսի սպիտականալ եւ կաթի յատկութիւններն ստանալ:

Տարրալոյծ գիտնականաց եւ բժշկաց փորձերուն նայելով, կաթին բաղադրութիւնքն առաւել կամ նուազ քանակութեամբ կը տարբերին միշտ ըստ կենդանական սեռից, ըստ կերակրոց եւ ըստ ըմպելեաց:

Արդարեւ, կնոջ պէս, կոմլ, այծն, ոչխարը, ձին, էջը, շունը, կատուն, սոցա ամէնքն ալ սոյն սպիտակ կաթը կը բղխեն, բոլորին ալ կաթն իր մէջ վերոյիշեալ տարրալուծական յատկութիւններն ունի, միայն թէ՛ կայ կաթն որ հարուստ է բնականորէ կողմանէ, մինչ ուրիշ մը հարուստ է կաթնաշաքարի կամ կարագի կողմանէ եւ ուրիշ մը աղքատ աղերու մասին:

Կնոջ կաթին բաղադրութիւնը գրեթէ համանման է խոտաճարակ

մեծ կենդանեաց կաթին բաղադրութեան եւ գլխաւորապէս՝ կովու, այծի, ոչխարի եւ իշու. սա տարբերութեամբ՝ որ կովու եւ այծի կաթերն աւելի շատ բնականորէ կը պարունակեն, մինչ կնոջն աւելի շատ կարագ եւ կաթնաշաքար կը պարունակէ: Սակայն մեծ չորքոտանեաց մէջ կնոջ կաթին նմանն ունեցողը գլխաւորապէս մատակ էջն է. իշուն կաթն, այո՛, գրեթէ կնոջ կաթին նմանն է եւ այս մասին Բրոֆ. Թառնիէ, Բառնո եւ Պուշարտա՝ կարդացած են արդէն իրենց գիտնական փորձերուն արդիւնքը Փարիզու Բժշկական Ճեմարանի կաճառին մէջ 1882 թուին, ապացուցանելով եւ ակներեւ հանելով կնոջ եւ իշու կաթին հասարակ յատկութիւնը, այսինքն կալէուրոքիւնը, (alcalinité) որ մեծապէս օգտակար է նորածիններու առողջութեան. մինչ կովու, այծի եւ ոչխարի կաթին յատ-

կուլթիւնը թթուութիւն (acidité) է, յատկութիւն մը որ շատ վնասակար կրնայ լինել մանկանց՝ քաւքակիկ ըսուած հիւանդութեան սնկիկները նոցա բերնին մէջ փութով զարգացունելու պատճառ լինելով: Իշու կաթին սոյն յատկութեանն աղաքաւ, ժամանակէ մը 'ի վեր փարիզու Նորածնոց տան մէջ կատարուած արհեստական դիեցմունք միշտ իշու կաթով կը լինին, ըստ այսմ, սոյն տան նախկին եւ արդի բժշկաց հրատարակած վիճակագրութեանց նայելով՝ դիեցկաց մահը նուազած է այժմ՝ զգալի կերպով, բաղդատմամբ անցելոյն՝ յորում արհեստական դիեցմունք տարբեր կերպով կը լինէին:

Մեր Հայ մամիկներն շատ խմաստուն են ուրեմն, որ երբեմն դիեցկին իշու կաթն կ'արբուցանեն եւ կամ մօրը տկարութեան ժամանակ մանուկն իշու կաթով դիեցուցանելու խորհուրդ կուտան, ինչպէս ա-

կանատես իսկ եղած եմ անձամբ մի քանիներու: Վաղեմի աւանդական ծանօթութիւն մըն է թերեւս Հայուն համար իշու կաթին օգտակարութիւնը, եթէ զայն դեռ նոր կ'սկսին ճանաչել եւրոպացիք:

Կերակրոց եւ ըմպելեաց ազդեցութիւնն մեծ է կաթին բաղադրութեանցը վրայ: Բացայայտ է թէ լաւ եւ ոնդարար կերակուր մը կաթի բղխումը կ'առատացունէ՝ նորա կամ կարագը, կամ բնապանիրն եւ կամ աղերը շատցունելով, կ'ըսեն իսկ թէ շատ ընդեղէնք՝ որպէս, ոսպը, շողգամը, կաղամբն եւ գետնախնձորն եւ քանի մը ըմպելիներ, ինչպէս գարեջուրը, նշի օշարակը եւ (ըստ Հայ կանանց թարմ ցորենի ջուրը), կաթն առատահոս կ'ընեն եւ պարարտ սակայն շատ մը բժիշկներ եւ տարրաւոյծներ կենդանեաց եւ կանանց վրայ երկարօրէն փորձելով, ոմանք նպաստաւոր եւ ո-

մանք ալ հակառակը քարոզած են սոյն դաւանութեան :

Կաթն՝ յղութեան գրեթէ առաջին ամիսներէն սկսեալ կը բզլխի անդադար, այլ իւր բուն առատահասութիւնը ծննդաբերութիւնէն յետոյ կ'սկսի, յորում կաթը կրնայ հասնիլ մեծամեծ քանակութեանց : Կիյեօ կ'ըսէ թէ կին մը 24 ժամուան մէջ կրնայ մինչեւ 1500 կրամ այսինքն 500 տրամ կաթն արտահոսել եւ թէ դիեցիկ մը ամէն մէկ ծծին կրնայ 80 եւ մինչեւ 150 կրամ այսինքն 50 տրամ կաթն ծծել : Սոյն քանակութեանց չափը կրնայ խախտիլ այլեւայլ պատճառօք, ըստ ամաց, ըստ հիւանդութեանց կամ ըստ պատահարաց : Տարիքն արդարեւ մեծ ազդեցութիւն ունի կաթի քանակութեան վրայ . դեռահաս եւ ծերունի ստնտուները նուազ կաթն ունին քան քսանամեայ կամ երեսնամեայ ստնտուները :

Հիւանդութիւնք, զորս անհնարին

է թուել, կրնան ազդել կաթին քանակութեանը վրայ, են հիւանդութիւնք որք կը նուազեցունեն զայն, եւ են՝ որք կ'սպառեցնեն զայն բոլորովին :

Յոգնութիւնք, երկարատեւ կաթնտուութիւնք՝ նուազեցուցիչ են կաթի աղբեր : Բարոյական յուզմունք, ջղային խռովութիւնք՝ վատթարացուցիչ են կաթի վիճակին ամեն կերպիւ . նոյնպէս դաշտանի վերադարձն եւ վերահաս յղութիւնք նոյն ազդեցութիւնը կ'ընեն կաթին վրայ . այսու ամենայնիւ, կաթին քանակութեան չափը միշտ մանկան ծծելուն համեմատական է . դիեցիկն որչափ շատ ծծէ, այնչափ շատ կը լինի կաթի բզլտումն, եւ 'ի հակառակէն՝ այնչափ ալ քիչ՝ որչափ սակաւ լինի ծծումը :

Աւելորդ կը համարիմ դեռ յառաջ անդր մխիլ, բացատրելու երկարօրէն թէ արդեօք կլիմայն, մարդուս

գոյնը կամ կազմութիւնը տարբերութիւն մը կընեն կաթին վիճակին կամ քանակութեանը վրայ . թէ կայ տարբերութիւն աջ կամ ձախ ծիծերու կաթին մէջ, կամ անդրանկածին եւ բազմածին կանանց կաթին մէջ . թերեւս օգտակար լինին սոցա բացատրութիւնքը, բայց խոստովանինք թէ դեռ գիտութիւնը սոցա լուծումը չէ տուած եւ կը վիճաբանի միշտ այս մասին :

Գ Լ Ո Ւ Ն Գ .

ԲՆԱԿԱՆ ԴԻԵՑՈՒՄՆ

Մեզ նիւթ պիտի ընենք գլխաւորապէս բնական դիեցումը՝ որ է լաւագոյն եւ մեր մէջ տիրապետող տեսակը . միւս երկու կերպ դիեցմանց վրայ չի պիտի խօսինք բնաւ , նկատելով որ նոցա ծանօթութիւնն այնչափ անհրաժեշտ հարկաւորութիւն մը չունի մեզ հայոցս համար :

Բնական դիեցումն է , դիեցկին մինչ 'ի մոցումն , այսինքն կաթէ

կտրուիլը, ուղղակի մօրը կամ դայեկի մը ծծէն ըրած կաթնաանութիւնը. ըստ այսմ, Բնական Դիեցումն է երկու կերպ. Մայրենի եւ Դայեկան:

10. ՄԱՅՐԵՆԻ ԴԻԵՅՈՒՄՆ

(Allaitement maternel)

Դիեցման մէջ նորածնի մը համար չիկայ բան մը որ կարող լինի փոխարինել կամ հաւասարիլ մայրական տքնութեանց եւ յոգնութեանց. եւ այն բիւրակերպ խնամքը զորս կը պահանջէ միշտ տածումը մանկական տիոց, չէ կարելի գլխովին եւ լաւապէս տնօրինել՝ բայց հարազատ մօր միջոցաւ եւ եթ, մօր՝ որ իւր մանուկն անձամբ ինքը կը դիեցուցանէ:

Մայրենի Դիեցման մեծապէս յարգ ընծայելու եւ բարձր ի գլուխ քա-

րողելու է զայն յարաժամ. նախ՝ բարոյական պահանջմանց աղագաւ, զի մանկան համար յաջողական, լաւագոյն եւ ապահով տեսակն է այն տածման, եւ ապա առողջապահական նպատակաւ՝ զի կանայք՝ որք կը դիեցուցանեն, իրենց ծննդաբերական տկարութիւններէն աւելի փութով կը բուժին ընդհանրապէս քան զայնս՝ որք հեռի զիրենք կը կացուցանեն մայրական նուիրական առաջին պարտաւորութիւններէն:

Ամէն կին որ առողջ է եւ բաւականի կաթն ունի, պարտաւոր է անձամբ անձին դիեցուենել իւր մանուկն եւ քամել յօժար իւր ծիծն իւր նորածնին բերանը:

Սոյն այս գերազանց պարտաւորութիւնն ո՛չ միայն բարոյական եւ առողջապահական օրէնքները կ'ստիպեն, այլ եւ բնականն ալ լուեկայն խրատատու լինել թուի յայդմ. առ այս հերիք է պահ մի ակնարկ մը

ձգեւ ընութեան վրայ, ուր գրեթէ բոլոր կենդանիք գեղեցիկ օրինակ մը մեզ կ'ընծայեն մայրենի դիտման: Կը տեսնենք այն անթիւ կաթնտու կենդանիք, որք մինչեւ ցվերջ իրենց ստինքը չեն զրկեր իրենց փոքունց չուրթերէն եւ այն անհամար թռչուններն՝ որք մինչեւ չտեսնան իրենց ձագուց առաջին թռիչքը, չեն դադարիր բնաւ իրենց կտցին ծայրիւ հպեցուցանել նոցա բերանին՝ զոր ինչ հարկաւորն է իւրեանց սնունդեանը: Կենդանեաց դասուն մէջ մարդը, այժմ կենդանեաց գերագոյնը⁽¹⁾, այդ բանական կենդանին, մարդն եւեթ, մանաւանդ քաղաքակրթեալ եւ լուսաւորեալ մարդը, կը նուաստանայ եւ ցածանալով երբեմն քան զյետնագոյնն՝ ի կենդանիս, վատաբար հակառակ կը դործէ բնականին վսեմ եւ բարձր օրինաց եւ պարտուց եւ ահա իւր զաւակը,

(1) Տարվին:

այն տխրիւ արարածը, որուն կենաց պատճառ եղաւ, այն անկարող եւ տկար էակը՝ կը զրկէ անխղճաբար իւր ծնողական գրկէն, նետեւով զայն գրկէ ի գիրկ օտար, գիրկ՝ զոր աւանդ շատ արդար է թարգմանել երբեմն «գերեզման նորածնոց»:

Չափաւոր կամ սակաւ առողջութիւն մը իսկ արգելք լինելու չէ երբեք մայրենի դիտման. զի շատ անգամ տեսնուած են բազում կանայք, որք ինչպէս կ'ըսէ Թառնիէ, նախապէս ենթակայ լինելով արգանդային կամ այլակերպ ջղացաւութեանց, իրենց զաւակն անձամբ դիտեցուցանելու սկսեցէ յետոյն դադարած են իրենց ցաւակրութիւններէն եւ մինչեւ իսկ նիհար, վտիտ եւ անարիւն մայրեր, անախորժակ ու դժուարամարսութիւն ունեցող վատառողջ եւ մեղամաղճոտ կիներ՝ իրենց տկար վիճակը մեծապէս սփոխած են և բարելաւած մայրենի դիտման շնորհիւ:

Աւելորդ իմն է ասել, որ փոխան-
ցական եւ ժառանգական ախտից
աղաքաւ միայն խոհեմութիւն է եւ
լաւ, զրկել մանկիկը մայրենի դի-
եցմանէ. ապա թէ ոչ, դիեցկին
կեանքն այնու կը վտանգի եւ երբեմն
եւ մայրն ալ փոխանակ լաւանալու
կրնայ եւ եւս վատթարանալ:

Սոյն այս հարկեցուցիչ պատճառ-
ներէն 'ի զատ ուրիշ այլ պատճառներ
բնաւին արգելք լինելու չեն մայրենի
դիեցման եւ ամեն ծննդաբեր կնոջ
գլխաւոր անհրաժեշտ պարտքը լի-
նելու է հոգալ միշտ ինքնին իւր ման-
կան դիեցումն անձնուրաց խոնարհու-
թեամբ և յօժարակամ քաջութեամբ:

Մայրենի դիեցման սոյն խրատա-
կան նախաբանութիւնն ընելէ յե-
տոյ, անցնինք քննելու կարգ մը կա-
րեւոր կէտեր յատուկ սոյն դիեց-
ման, դիտելով միանգամայն եւ առ
այն հարկաւոր եղած պարտաւորու-
թիւնքն եւ օրէնքը:

Երբեմն եւ յաճախ կը հարցուի
բժշկին, թէ կարելի՞ է գիտնալ կան-
խաւ յղի կնոջ մը ապագայ լաւ կամ
գէշ ծծմայրութիւնը: Դժուարին
միշտ պատասխանել որոշապէս սոյն
հարցմանց. կարելի է սակայն մին-
չեւ մէկ աստիճան այդ մասին հա-
ւանական գուշակութիւն մը ընել
հետեւեալ կերպիւ.

Գիտնալու համար թէ յղի կին մը
լաւ կաթնտու պիտի լինի, պէտք է
դիտել նախ որ նորա ստինքն ըստ
բաւականին լինին զարգուն վիճակի
մէջ, պտուկները լինին ցցուած, կամ
հակամէտ 'ի ցցուել՝ երբ ենթակայ
լինին զրգուութեանց: Պտուկները
լինելու չեն ո՛չ շատ խոշոր եւ ո՛չ
ալ շատ փոքր: Բնականէն պտկոյ-
ծրին մէջ ընկողմանած կամ պորտա-
ւոր պտուկները լաւ կաթնաւորու-
թեան նշանակ չլինել կը կարծուին:
Անմահն թռուսօ իւր ախտաբանու-
րեանց մէջ խորհուրդ կուտայ 'ի նը-

կատ առնուլ նաեւ բնական դաշտանի սովորական վիճակը՝ որ կրնայ մեծամեծ տեղեկութիւններ ընծայել ապառնի կաթնաւորութեան մասին . ուստի, կանայք՝ որք 'ի բնէ սակաւարիւն եւ անկանոն դաշտանի տէր են, ըստ Թռուսօի, սակաւակաթն եւ կը լինին նոքա ընդհանրապէս . ի հակառակէն՝ նախապէս բազմազեղուն դաշտաններէն ալ կը վախճընուի՝ որ դիեցման ժամանակ կանխացիչ կամ լինելով մի գուցէ նուազեցուցիչ կամ ցամաքեցուցիչ լինին կաթին աղբեր :

Յղութեան ժամանակ ստեանց արտաբերած հեղուկին յատկութիւններն ալ, ըստ Տօննէի, կը կարծուին ընծայել լաւ տեղեկութիւններ՝ ապագայ կաթին վիճակը նախադատելու համար, սակայն սոյն գիտնականին այս մասին գծած օրէնքները շատ բացառութիւններ ունենալով, եւ մանաւանդ Բրօֆ. Թառնիէի եւ

Շառբանթիէի կողմանէ անվաւեր հրատարակուած լինելով, հարկ չենք տեսներ զետեղել աստանօր զանոնք՝ որք կրնան յոյժ երկարել մեր նիւթը . առանց ծանրանալու այս կէտին վրայ, փութանք քննել թէ ի՞նչ խնամք եւ հոգածութիւն պարտաւոր է առնել այն կիւնն յղի՝ որ կաթնաու լինել կ'ուզէ :

— Ամեն յղի կին որ կը տենջայ կաթնաու լինել եւ անձամբ անձին դիեցուցանել իւր մանուկը, պարտաւոր է նախ քան զկաթնաուութիւն, խնամ տանել փութով այն գործարանաց՝ որոցմով պիտի տածէ նա իւր նորածինը . ուստի, յղութեան աւուրց մէջ, պարտաւոր է նա լուանալ միշտ իւր ստեանց ծայրն օղիով, կամ ֆաղցուեկոյ մէջ շաղուած նաշիհով (*glycérolé d'amidon*), որպէս զի ստինքը կարծրանան, եւ ազատ լինին ապա այն ցաւալի փապարածներէն (*gerçure*) կամ ճաթըն-

տուընդերէն՝ որք կը պատահին ընդհանրապէս դիեցման ժամանակ, եւ կրնան մեծամեծ չարեաց մայր լինել: Թէ որ պտուկներն ՚ի բնէ պորտաւոր են կամ ոչ ցցուած՝ հարկ է ստէպ ստէպ մարմաջեցուցանել զանոնք եւ խտղտել, եւ կամ մատամբք դուրս ձգձգել հեղիկ: Սոյնգունակ պարագայից մէջ օգտակար կրնար լինել նաեւ ծիծերը ծծել տալ մի մանկան, կամ շնչահան սրուակներ (ventouze) միշտ փակցունել նոցա ծայրը, անոնց ծաւալը մեծցունելու համար. սակայն խոհեմութիւն կը համարինք զգուշաւոր կացուցանել մեր մայրիկները սոյն միջոցներէն՝ որք կրնան երբեմն վաղահաս տղաբերք (accouchement prématuré) առթել. փոխանակ սոյնպիսի կասկածաւոր միջոցներու դիմելոյ՝ բաւական է ստեանց ծայրը փակցունել միայն ձգական խէժէ շինուած ծծածայր մը (bout de sein), որ պըտ-

կոյծիրն հեղիկ ճնշելով, պտկանց ազատապէս մեծնալուն պատճառ կը լինի տակաւ:

Սոյն այս հոգածութեանց կը յաջորդէ ամենագլխաւոր կէտ մը արժանի ուշադրութեան, որ է առողջապահութիւնը կաթնաւոր կնոջ: Ի՞նչպէս լինելու է այն ուրեմն:

— Ամեն ծննդաբեր կին որ կաթն կուտայ եւ անձամբ կը դիեցունէ իւր նորածինը, ունենալ նախ հարկ է նմա խաղաղ եւ հանգարտ, զուարթ եւ կանոնաւոր մի կեանք, ամէն օր փոքրիկ պտոյտ մը ընել յոյժ առողջարար է նմա. լաւ օդ ծծելու եւ առանց յոգնութեան մարմնային մեղմիկ կրթութիւններ ընելու է նա իւր ախորժակը զարթուցանելու համար. կանուխկէկ եւ լաւ ննջելու է, գիշերը շատ ծիծ չտալու պայմանաւ, որպէս զի նա քնատ չի մնայ:

Նորա կերակուրները լինելու են դիւրամարս, սննդարար եւ ոգեւո-

րիչ. հարկ չէ մասնաւոր կերակուր մը սահմանել առ այս, հերիք է որ իւր ուտելիքները չլինին ո՛չ բոլորովին բանջարեղէն՝ եւ ո՛չ ալ բոլորովին մսեղէն: Մասնաւոր առաւելութեամբ կարելի է ուտել յաճախ ոսպ, կաթնապուր եւ նմանօրինակ կերակուրներ, որք շատ կաթնաբեր լինել կը կարծուին: Ըմպելեաց գալով, կրնայ նա ըմպել ջրախառն գինի, վարդի եւ նշի օշարակ, մանաւանդ պատուական տեսակ գարեջուր որ յոյժ կաթնաբեր հռչակուած է. սակայն գինին եւ գարեջուրը չարաչար գործածելու չէ բնաւ, զի ոգելից ըմպելեաց գեղձումը վըտանգաւոր է կաթին, եւ երբեմն եւ մահաբեր թէ՛ մօր եւ թէ՛ մանկան:

Վերոյիշեալ ըմպելիները թէ չբաւեն, մեր հայ մայրերը, մանաւանդ աղքատիկ եւ տնանկ մայրերը, պարտաւոր չեն դիմել ուրիշ միջոցներու. Արեւելեան նահանգաց՝ մանաւանդ

Վոսփորի ջուրց քաղցրութիւնն եւ ոգեւորիչ յատկութիւնը նշանաւոր է յոյժ, կրնան նոքա բաւականանալ միայն ջրով՝ որ ինձ համար լաւագոյնն է ըմպելեաց: Գրգռեցուցիչ ըմպելիներէ զգոյշ կենալու են նոքա. թէյ, սուրճ եւ օղի շատ քիչ չափով գործածելու են միշտ:

Բաց յայսցանէ՝ ստնտուք շատ քիչ ուտելու են սոխի, խստորի, պրասի եւ բողկի նման բանջարեղէնները, զի նոցա անախորժ բուրումը կաթին մէջ անցնելով, կրնայ դիեցկին զըզուանք եւ զաղքանք պատճառել:

Սիրային եւ ամուսնական մերձաւորութիւնք թէ սակաւ լինին շատ աղէկ է, զի առանց նկատողութեան առնելու՝ որ նոցա յաճախակի շատութիւնը կրնայ երբեմն վերահաս յղութիւն մը յօրինել, յիշենք որ ընդհանրապէս ջղային դրութեան վրդովումները, ծննդական գործարանաց յոգնութիւններն և գրգռու-

թիւնները կրնան մեծապէս փնասել կաթի հոսման՝ ստեանց եւ ծննդական գործարանաց մէջտեղն եղածներքին անդամազննական եւ բնազննական սերտ առնչութեանց աղաքաւ, ինչպէս ըսինք մեր առաջին գլխոյն մէջ:

Բաղնիքները կրնան օգտակար լինել երբեմն ստնտուին, առանց ծայրահեղութեան դիմելու սակայն:

Ծծմօր գլխաւոր պարտականութիւնը լինելու է նաեւ, ինչպէս յղութեան ժամանակ, նոյնպէս եւ կաթնտուութեան ատենը՝ մեծ խնամք տանիլ իւր ստեանց մաքրութեան եւ հանգստութեան: Ծիծերը բնաւ առկառ վիճակի մէջ թողելու չէ, եւ փափուկ բամբակէ բարձով մը վեր միշտ ունելու է զանոնք, ծիծ տալէ անմիջապէս յետոյ պտուկը լուանալու է գաղջ ջրով, որպէս զի կաթի շիթեր հոն մնալով չի թթուին եւ դիեցիկն չի փնասեն:

Լուանալէ յետոյ, ծիծերը լաւ մը սրբելով, ասուեայ կամ կտաւի կտորով մը պահպանելու է արտաքին ցնցումներէ, փոշոյ աղտեղութիւններէ զերծ պահելու համար զանոնք:

Նոյնպէս եւ ծիծ տալէ յառաջ, ծծմայրը մոռնալու չէ բնաւ լուանալ դարձեալ իւր պտուկները, նոցա ծակոտիքը բանալու, եւ կամ՝ թէ որ նախապէս հոն կաթի շիթեր մնացած են եւ չորացած՝ սրբելու համար զանոնք:

Ուշագիւր լինելու է նաեւ ծիծ տուած ժամանակն իւր դիեցիկն դրից, եթէ ինքն ապաքինեալ է իւր տղաբերքի տկարութիւններէն՝ լաւ է որ սովորապէս իւր ծիծը տայ նստուկ վիճակի մէջ, դիեցիկն իւր բազկաց մէջ հանգչեցունելով եւ իւր կրծոց առջեւ զայն գրեթէ միշտ հակուղիղ դրից մէջ ունելով, այսինքն գլուխն ոտներէն սակաւ ինչ բարձր: Իսկ եթէ դեռ անկողնոյ մէջ է եւ

անկարող 'ի նիստ' կրնայ իւր կողիցը վրայ հանգչելով, զիւր գիեցիկն ունել իր քովիկը, զուգահեռական իւր մարմնոյն երկայնութեանը. սոյն դրից մէջ մայրը դիտելու է որ մանկան ռնգունքն ստեանց մէջ թաղուելով չի խփին, ազատ շնչառութենէ չի զրկելու համար զայն :

Առաջին աւուրց մէջ գիեցիկն երբեմն դժուարաւ կը գտնայ զպտուկը, յայնժամ հարկ է որ ծծմայրը նախապէս կաթիլ մը կամ երկու քամելով՝ իւր ծիծն ապա մատչեցունէ գիեցիկն շրթանց, ուշադրութիւն ընելով որ փոխանակ բերանը դնելու լեզուին ներքեւ չի մխէ զայն, որպէս կը պատահի երբեմն՝ երբ մանկիկն իւր լեզուին ծայրը վեր կանգնէ :

Շատ անգամ դժուար կը լինի ծիծը դնել մանկան բերանը. մանուկը կը պօռայ, կը գոչէ եւ չուղեր բնաւ ծծել. սոյն դժուարութեան ժամանակ երիտասարդ մայրերն երկայն-

ըմբեր լինելու են առանց յուսահատութեան, զի մանուկը պոռալէն գոչելէն յետոյ տակաւ կը վարժի 'ի ծուծ', հակառակ պարագայի մէջ լաւ է եւ խոհեմութիւն, բժշկի մը խորհրդոց դիմել, քան մանկաբարձ-կանանց (sage-femme) կամ այլոց պառաւական նախապաշարմանց ունկն դնել :

Եթէ կաթին հոսումն առատ է, լաւ կը լինի որ մայրը չափաւորէ զայն՝ կաթի ծորակները մատամբք սեղմելով ստեանց եւ պտուկին մէջ տեղը :

Ի վերջոյ՝ ուշադիր լինելու է գըլխաւորապէս թէ տղան լաւ կը ծծէ, եթէ ծծածը կուլ կուտայ, թէ ոչ միայն ստեանց ծայրը ծծելով կամ լիզելով կը գոհանայ նա : Եթէ մանուկն առանց բաւականի ուտելու նիրհէ, զայն զարթուցանելով հարկ է վերըստին ծիծ տալ անոր :

Եթէ գիեցիկն աւարտէ իւր ծիծը, նորա շրթունքն անմիջապէս գաղջ

Ղրով սրբել հարկաւոր է, ինչպէս նաեւ պտուկն եւ պտկոյծիրը, ազատ կացուցանելու համար զանոնք կաթին թթուութենէն՝ որ ինչպէս ըսինք յառաջագոյն՝ գլխաւոր պատճառ մը կը լինի բամբակիկ (muguet) հիւանդութեան ծագման:

Բաւական կաթն ուտելէ յետոյ երբ մանուկը նիրհել սկսի, նոյնհետայն զայն իւր օրօրոցին մէջ հանգչեցունելու է, բազկաց մէջ ննջելու վատ սովորութեան զայն չընտելացնելու համար երբէք:

Ե՞րբ սակայն առաջին անգամ ծիծ տալու է նորածնին:

— Առաջին նախնական խնամքն հոգացուելէն անմիջապէս յետոյ կարելի է շատ անգամ մանուկն հպեցուցանել ստեանց. բայց լաւագոյն է առանց շտապելու սպասել քիչ մը ժամանակ, ինչպէս սովորութիւն է միշտ եւ փարիզու մանկաբարձական հիւանդանոցին մէջ, որ մայրն հանգ-

չի իւր ծննդաբերական յոգնութիւններէն եւ վաստակէն. ծնունդէն քանի մը ժամ վերջն ընդհանրապէս լինելու է առաջին դիեցումը, առանց երկարելու սակայն եւ սոյն միջոցը: Դիեցումն որքան կանուխ սկսի, այնքան մեծապէս օգտակար կը լինի մօրն, սորա ստինքը կանխաւ զերծ պահելով բորբոքումներէ որք յառաջ կուգան կաթին գեղմամբը:

Վաղեմի սովորութիւն մըն է, ծննդեան եւ առաջին կաթնտուութեան մէջ սահած ժամերուն, նորածինն անօթի չպահելու համար, նմա գաղջ շաքարջուր արբուցանել. սովորութիւն մը երբեմն շատ վատ եւ գէշ, զի եթէ պատահմամբ քիչ մը աւելի շաքարջուր տրուի, մանուկը չիկարենար զայն մարսել, ուստի կ'սկսի նա չիքնել, պօռալ, ճչել շարունակաբար՝ մինչեւ որ քանի մը անգամ փսխելով իւր արբածը դուրս տայ:

Ընդհակառակն այն նորածինն որ ազատ է սոյն սովորութեան մոլութեանց ենթակայ լինելէ, խաղաղ եւ հեզիկ կը նիրհէ իւր օրրանին մէջ. շատ ուշադրութիւն հարկաւոր է ուրեմն այս մասին: Եթէ ծննդաբերը շատ տկար լինելով աւելի երկար հանգստեան պէտք ունենայ, այն ատեն լաւ է մերթ ընդ մերթ մեկ կամ երկու սուրճի դրգալ միայն չաքարջուր տալ մանկան եւ երբ մօրըն հանգիստն աւելի երկարելու պէտք լինի, աւելի չաքարջուր խմցունելու գաղափարը բնաւ չի յըղանալով, լաւ է սոյն մէկ կամ երկու դրգալ չաքարջուր՝ քանի մը կաթիլ կովու, կամ լաւ եւս իշու կաթով սպիտակացունելով արբուցանել նորածնին, եւ զայն միշտ դրգալով չի խմցունելով, լաւ է այդ կաթնախառն չաքարջուրը ծծակի միջոցաւ մատակարարել, ինչպէս կը պատուիրէ թռուսօ, մանուկը ծիծ ծծելու սո-

վորութեան ալ միանգամայն վարժեցնելու համար:

Մանուկը ծիծն ուտել սկսելէ յետոյ բնաւ զայն թողելու չէ որ նեղուի քաղցէ, երբեմն եւ շատ անգամ նորա աղաղակներն եւ ճիչերն՝ որ պառաւներէ խիթի նշանակ լինել կը կարծուին անմտութեամբ, ոչ այլ ինչ են բայց յայտարար անօթութեան. ուստի երբ գիեցիկը կարող է աղէկ ուտել եւ խմել, շարունակ օրինաւորապէս ծիծ տալու է նմա, մերթ ընդ մերթ միջոց տալով անշուշտ որ կերածը մարսէ: Ըստ այսմ, ծննդեան առաջին ամիսներն, օրը քսան եւ չորս ժամուան մէջ ութ կամ տասն անգամ ծիծ տալու է մանկան, այսինքն երկու ժամը մի անգամ ցերեկն եւ երկու անգամ միայն գիշերը, ինչպէս կը պատուիրեն Բաթօ եւ Թառնիէ մանկաբարձները: Չորրորդ կամ հինգերորդ ամսէն սկսեալ՝ նուազեցնելու է տակաւ սոյն

քանակն եւ վեցերորդ ամսէն յետոյ մանուկը կրնայ օրն երեք ժամը մի անգամ կաթն ուտել, կերակրոյց յաճախութիւնը քիչցած պահուն առատութիւնը օրինաւոր լինելու պայմանաւ. այն ատեն օրը վեց ծիծը բաւական կը լինի անոր, չորս կամ հինգ անգամ ցերեկն եւ մէկ անգամ ալ գիշերը:

Մայրենի դիեցմանն յատուկ եղած պարտաւորութեանց եւ օրինաց գըլխաւորագոյններն այսպէս նշանակելէ յետոյ, կարեւոր կը համարիմ եւ դիտել տալ նաեւ, թէ ի՞նչպէս ճանաչելու է սոյն դիեցման լաւ կատարումը:

Դիեցկին լաւ կամ գէշ կաթնասնութիւնը, բաւականի կամ անբաւականի կաթն ուտելն իմանալու համար հարկ չէ շարունակ կշիռ գործածել եւ մանուկը կշռել միշտ. առանց կշռոյ գործածութեան կարելի է տեղեկանալ սմա աւելի դիւրին եղանակաւ, եւ սակաւ ինչ փորձա-

ռութեան տէր անձ մը կրնայ զայն դիտել կամ մանկան ծիծ կերած ժամանակն եւ կամ յետոյ: Յայտնի է զի դիեցիկ մանուկը ծիծ կերած պահուն իւր շրթամբքը կ'ընէ միշտ շարժումներ՝ շարժումն ի ծծումն կոչուած, որովք նա կաթի ծորակաց մէջ արտաթորեալ կաթը դուրս կը քաշէ. սոյն շարժումներն ընելէն յետոյ երբ բերանը լեցուի, պահիկ մը դադարելով՝ նա իւր ծծած կաթը կուլ կուտայ, որ ատեն նորա կոկորդին մէջէն լսելի կը լինի ձայնիկ մը՝ զոր եւրոպացիք կ'անուանեն կլու (glou), եւ զոր ես մեր Հայ մամիկներուն բառով կը սիրեմ կոչել կոռոք, աւելի ստուգապէս եւ նմանաձայնութեամբ մեկնելու համար սոյն երեւոյթը. կուռթն ընելէ յետոյ մանկիկը քանի մը րոպէ հանգչելով վերստին կ'սկսի ծծել:

Ընդհանրապէս 5, 6, 7, եւ 8 ծծման շարժումէ յետոյ բերանին մէջ բա-

ւականի կաթն կը ժողովի 'ի կուլ-
թէ որ ծծմօրկաթընուազէ, կուռքը
չատ մը ծծման շարժումներէ յետոյ
կը լսուի, եւ յաճախ մանկիկը սոյն
շարժումներէն պարտասելով՝ կը նիր-
հէ ծիծն 'ի բերան առանց կշտանալու.
'ի հակառակէն՝ եթէ կաթն յոյժ ա-
ռատ է, մանկիկը գրեթէ մէն մի
ծծման կուլ կուտայ եւ շատ անգամ
ալ կը տեսնուի որ կաթը նորա շըր-
թանց կապերէն դուրս զեղանելով
նորա այտերը կ'ակօսէ: Լաւ կաթ-
նակերութեան միջոցին դիեցիկը բնաւ
չի յոգնիր եւ չի քներ ծիծն 'ի բե-
րան. երբ լաւ մը յագեցնայ, նա ալ
չի կանչվուտեր եւ իր օրորոցին մէջ
դըրուած պահուն անմիջապէս կը նիր-
հէ խաղաղիկ:

Թէ որ կաթի հոսման քանակը բա-
ւականի է, դիեցիկը տասն, տասն
եւ հինգ կամ քսան վայրկեանէն իւր
ծիծ ուտելն աւարտելու է. քսան
վայրկեանն անցնելէն յետոյ երբ նա

շարունակէ դեռ ուտելը, այդ կը
նշանակէ թէ կաթն առատահոս չէ:

Չափազանց կաթն ուտող մանկիկ-
ներն յաճախ կը փսխեն եւ աւելի
կերածնին դուրս կուտան. սոյն
փսխունքէն բնաւ երկնչելու չէ, ան-
մեղ են անոնք, մանկանց չեն վնա-
սեր. սակայն մեծ զգուշութեամբ
շիոթելու չէ զանոնք բնաւ վատ
կաթէ պատճառեալ փսխունքի հետ,
որք ընդհակառակը վնասակար են
յոյժ:

Ընդհանուր օրէնք մը եղած է,
թէ այն մանուկներն որ լաւ սնունդ
կ'առնեն՝ լաւ կարիք կ'ունենան նոքա
բնական վիճակի մէջ. պնդութիւնը,
քիչ բացառութեամբ, սովորապէս
անբաւական սննդեան նշանակ լինել
կը թուի, եւ փոքրանցութիւնն ալ գէշ
կամ չափազանց սննդեան: Երբեմն
մանկանց փորանցութիւնը՝ կաթին
գէշութեանէն կամ առատահոսութե-
նէն 'ի զատ՝ կրնայ պատճառ ունե-

նալ եւ կաթին շատ հեղուկ վիճակը . սոյն պարագային մէջ, լաւ կըլինի նախապէս քանի մը դրգալ կաթն քամելէ եւ թափելէ յետոյ տալ ծիծ , զի ապա կաթն կ'սկսի տակաւ աւելի թանձրութեամբ հոսել :

Դիեցման լաւ կատարման աւելի եւս տեղեակ լինելու համար, զանցառութիւն չընելով, հարկ է սովորութիւն ընել, եւ ծննդեան նախամիսներէն սկսեալ ամէն շաբաթը կամ տասնեակինգ օրը մի անգամ կշռել զմանկիկը, որով եւ մայրն իւր նորածնին աճումն ու զարգացումն իր աչօքը դիտելով, կը խրախուսի եւ սիրով կը քամէ իւր կուրծքը նորա համար , աւելի սիրով կը հոգայ նա ամէն մի խնամքը նորա տաճման :

2° ԴԱՅԵԿԱՆ ԴԻԵՑՈՒՄՆ

(Allaitement mercenaire)

Երբ զանազան պատճառներ , որպիսիք են , ժառանգական եւ ստացական ախտեր , կեղակարծ ստնային հիւանդութիւնք եւ այլ բարոյական անյարմարութիւնք , արգելք լինին մայրենի դիեցման , յայնժամ հարկ անհրաժեշտ է յանձնել նորածինը դայեկի մը, եւ տածել զայն դայեկան դիեցումով . առ այս երկու կերպ դայեակ է սահմանուած . Առանձին դայեակ (nourrice sur lieu), եւ Հեռակաց դայեակ (nourrice à distance) :

Առանձին դայեակը միշտ նորածնին ծնողաց հետ կը բնակի , որով հսկուելով յարաժամ 'ի նոցանէ՝ թէ նա է լաւ դայեակ , նորա կատարած դիեցումը չի տարբերիր բնաւ մայրենի հարազատ դիեցումէն՝ յօգուտ նորածնին :

Հեռակաց դայեակը, որ բարեբաղ-
դաբար չկայ մեր ազգին մէջ, եւ չենք
ալ փափաքիր որ լինի, նորածնին
ծնողաց հետ չի բնակելով՝ նոցա զա-
ւակը կը դիեցունէ իրենցմէ հեռի,
մօտակայ թաղ մը, կամ հեռաւոր
գիւղ մը բնակելով: Սորա կատարած
դիեցումն հաւասար չէ երբէք առ-
տնին դայեկին ըրած դիեցմանն, եւ
ոչ ալ լաւ քան զայն: Վատթարա-
գոյնն է այն դիեցմանց, ընդհանրա-
պէս անբաւական եւ վնասակար, յո-
րում դիեցիկը զրկուած է գրեթէ
ծիծէ, անգթաբար եւ անխղճաբար.
յորում նորածինն ուրիշ բան չուտեր՝
բայց եւեթ ծծակի մը ծայրը, կամ
թան եւ ապուր. յորում փոխանակ
կենաց՝ մահ է գողցես սահմանուած
հէգ եւ տարաբաղդ անմեղ նորա-
ծնին, եւ սոցա քանի՛ քանի՛ տխուր
պատմութիւնները կը կարդանք ա-
մէն օր լրաթերթից մէջ, եւ քանի՛
քանի՛ անգամներ եղեւ մեզ դժբաղ-

դաբար ականատես լինել նոցա 'ի
Փարիզ, մեր ուսանողական աւուրց
մէջ:

Ո՛ր եւ իցէ կերպով դայեակ մը
փնտռուած ժամանակ, նկատելու է
ուշադրութեամբ որ ունենայ նա հե-
տեւեալ յատկութիւնները:

Նախ հարկ է որ լինի նա զօրա-
ւոր եւ առողջ կազմութեան տէր.
տարիքը լինելու չէ ոչ պակաս քսա-
նէն եւ ոչ ալ աւելի երեսունէն.
Ժառանգական կամ ստացական ախ-
տից հետք ունալու չէ նա բնաւ իր
վրան. բնաւորութիւնը նայելու է
որ կարելի եղածին չափ լինի քաղցր
եւ հեզահամրոյր. Ժիր լինելու է նա,
վաստակասէր եւ հանճարեղ, որպէս
զի իւր խնամոցն ապաւինեալ մա-
նուկը լաւ տածէ եւ հոգածութեամբ:

Առ նուազն երկու ամիսէ 'ի վեր
ծննդաբերած լինելու է նա, զերծ
արդէն ծննդաբերական տկարու-
թիւններէն եւ հետեւանքներէ. ըս-

պիտակ կամ կաւումիր հոստումներ ունենալու չէ նա վերջապէս, որպէս զի ժամանակէ շատ կանուխ, յեղակարծ կերպով նորածինն յստենէ անջատելու երկիւղ չի լինի:

Դայեկան դիեցման արդէն վարժ ստնառուներն ընտրուելու են ընդհանրապէս ՚ի դայեկութիւն. զի սոքա նորածինն տածմանն յատուկ խնամոց աւելի ներհմուտ եւ հոգածու կը լինին, քան զանդրանկածին եւ նոր դայեկակները:

Պահանջելի սոյն յատկութիւնները փնտռուելէն յետոյ, հարկ է ապա դայեակը բժշկի մը տանելով, զայն ենթարկել բժշկական մի քննութեան՝ աւելի ապահով լինելու համար նորա կազմութեան վիճակին վրայ: Բնաւ զանց առնելու չէ երբէք այս կէտը. ամէն ոք չունի այն կարողութիւնը՝ զոր ունի բժիշկ մը մարդուս առողջ կամ անառողջ վիճակն իմանալու համար: Բժիշկը կարողութիւն

ունի եւ արուեստ թարգմանելու դիմաց այլ եւ այլ գոյներն եւ գծերը, թոքերու եւ սրտի բնական կամ բնական վիճակները, եւ վերջապէս զանազան հարցմանց դարձուածներով ակներեւ հանելու առողջապահական շատ գաղտնիք՝ զորս մարդիկ թաքուցանել կը նկրտին երբեմն ստախոսութեամբ և խաբէութեամբ: Ուստի հարկաւոր է ունենալ բժշկի մը վկայութիւնը՝ դայեկի մը առողջ կազմութեանը, նորա ստեանց, պըտուկին եւ կաթին լաւ վիճակին վըրայ աներկմիտ լինելու համար:

Վերոյգրեալ օրինաց համաձայն դայեակն որոշուելէ յետոյ, մոռնալու չէ բնաւ ուշադրութեան ակնարկ մը ձգել եւ նորա զաւկին վրայ, զի ինչպէս կ'ըսեն մանկաբարձ գիտնականք, զաւակը շարագոյն միջոց մըն է եւ հայելի՝ դայեկի մը կաթին յսկոռքիւնն ստուգելու համար: Ուստի նայելու է թէ նորա զաւակը քաջա-

ուող լերապարանի տէ՛ր է. թէ՛ այտերը լի՞ են. զայն հանուեցունելով նայելու է թէ՛ նորա մարմինը լաւ զարգացած է եւ պարարտ, թէ՛ սըրունքն եւ նստոյ տեղին ցցուած են եւ գէ՛ր, եւ զայն գրկելով դիտելու է թէ՛ նա իր տարիքին համեմատաբար ծանրակշիռ է, որով կարելի կը լինի յայնժամ իմանալ թէ՛ դայեակը լաւ կաթի տէր է, եւ լաւ ստնտու:

Դայեակն ընտրելէ յետոյ՝ գլխաւորապէս ուշադիր լինելու է նորա օրինաւոր սննդեանը. լքանելու չէ՛ զնա բնաւ իբրեւ ստրուկ եւ ծառայ՝ նորա կենաց պահանջներն եւ սնունդը յար եւ նման լինելու են ստընտու հարազատ մօր սննդեան՝ զոր նշանակեցինք մայրենի դիեցման վըրայ խօսած ժամանակնիս. կան շատ փարթամազուն անձեր որք անմտութեամբ իրենց դայեկէն կը զրկեն շատ անգամ ամէն բան, չի մտածելով բնաւ թէ՛ այդ ու աւելի իրենց ե-

րախային կը մնասեն քան դայեկին:

Դայեկան դիեցման համար մասնաւոր պարտաւորութիւններ կամ օրէնքներ չկան. ինչ օրէնք որ սահմանուած է մայրենի դիեցման համար, նոյնն է եւ դայեկանին համար. ուստի առանց կրկնելու զանոնք ուրիշ բան չի մնար մեզ առնել, բայց հրաւիրել ծնողաց եւ մարց խնամածու ուշադրութիւնն այս մասին նոցա վրայ:

Երբ որ եւ իցէ աղագաւ հարկ լինի փոխել դայեակը, զգուշաւոր լինելու է սոյն պարագային մէջ, կանխաւ չի զեկուցանել զայն դայեկին, որպէս զի թշնամական ոգի մը չի սնուցանէ նա իւր մէջ 'ի մնաս դիեցկին եւ կամ յանկարծ բարկութեան կրից ենթակայ լինելով, չի մնասէ նա իւր կաթին: Պէտք է նոր դայեակը պատրաստել, զայն տուն բերել նախ, եւ ապա ճամբել հինը:

Դայեկի փոփոխութեան աղագաւ,

երբ մանկիկը մերժէ նոր դայեկին ծիծը ուտել, վհատութեան եւ յուսահատութեան մէջ իյնալու չէ երբէք. սկսելու է նախ մութին մէջ տալ անոր ծիծ, որով տակաւ մոռնալով նա իւր հին դայեակը, կ'ընտելանայ նորեկին:

Բնական դիեցման սոյն այս երկու կերպին նկարագրութիւնն ընելով, չեմ ուզեր դեռ յառաջանալ խօսելու մանրամասնօրէն այն ամէն հիւսանդութեանց եւ պատճառաց մասին՝ որք կը տեսնուին դիեցման ժամանակ կամ մօր եւ կամ տղուն վրայ, եւ արգելք կը լինին բնական դիեցմանց. զանց առնելով այդ կէտերը՝ կ'ուզեմ իբր վերջաբան քանի մը խօսք ընել, Մոզման կամ կաթե կտրեղու գործողութեան վրայ՝ առանց որոյ անկատար կը մնայ մեր դասը դիեցման:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

Մ Ո Յ Ո Ւ Մ Ն

Կ Ա Մ

Կ Ա Թ Ն Ա Տ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մոզումն ⁽¹⁾ (sevrage), որ մեր գրական ոճով կոչի եւ անջատումն ի

⁽¹⁾ Մեր նորածին Հայ բժշկական գրականութեան մէջ, առաջին անգամ մենք կը համարձակինք գործածել սոյն բառն, ի թարգմանութիւն Ֆրանսերէն sevrage բառին՝ որոյ համար կը գրեն այժմ ոմանք կաթնահատութիւն բառը, Այս բառն թէ գէթ առանց

ստեղծե կամ ֆեցուսն, եւ կամ ընտա-
նի բարբառով, ծիծե, կրքե կրքե,
է այն արարողութիւնն՝ յորում կաթ-
նաբուծիկ մանկիկն, իր մօրը կամ դա-
յեկին ծիծն ուտելէ այլ եւս դադա-

(հա) վանկն ունենալոյ՝ կաթնասուքիւն մի-
այն լինէր, չունէինք ինչ ասել, բայց կաթ-
նախասուքիւն գրուելովը, մեզ համար այդ
բառն ո՛չ-գիտնական եւ անյարմար կը թուի-
րէր, այլ կաթին կրտիչը այսինքն բրնձիչը :
Սորա տեղ նախամեծար կը համարինք մեր
նախնեաց ՄՈՅՈՒՄՆ կամ ֆեցուսն բառերը
գորս 'ի գործ ածած է եւ մեր անգուզական
ողբալի թարգմանիչը, Հայր Եղուարդ Հիւր-
միւզեան, իւր վիրգիլեայ հովնակաւաց
Թարգմանութեան մէջ, ուր կ'ըսէ.

Եւ ոչ Փիլիս կայր առ իս գի տո՛ս եւ ֆեց
'ի կաթանե,

Առսընին ըզգառինս 'ի բաց 'ի մարցն
մակադէր :

(Վիրգիլ. Հով. Երգ 7 Երես 95)

Յարմարագոյնն եւ աւելի կոկիկը թուի
մեզ Մոցուսն բառը, մինչեւ որ մի օր ա-
ւելի յարմարագոյնն ստեղծէ մի ուրիշ գրող
-բժիշկ կամ թարգմանիչ:

րելով, նախ կովու կամ իշու կաթով,
եւ ապա այլ եւ այլ կերակուրներով
սնանելու կը վարժի հուպ ընդ հուպ :

Մանկական առողջապահութեան
գլխաւոր խնդիրներէն մին է մո-
ցումն՝ որ մեծապէս զբաղեցուցած է
դարուս մանկատած-բժիշկներէն (mé-
decins des enfants) Թուուօի, Ար-
շամպօի եւ Ժիւլ Սիմոնի նման գիտ-
նականներ: Մոցումը կամ կաթնա-
տուլիւնն ամէն նորածնի համար
դառն ճգնաժամ մի է՝ լի այլ եւ այլ
հոգերով, միշտ երկիւղաւոր, յաճախ
տաժանական եւ երբեմն ալ՝ դժբաղ-
դաբար աղիտաբեր: Զրկել նորա-
ծինը, այդ փափուկ եւ տխրեղծ ա-
րարածը՝ իւր միակ սնունդէն, ան-
ջատել զայն իր մօրը կաթէն, իւր
կենացն ոգետուլ այդ պատուական
աղբիւրէն, և տանել ենթարկել զայն
մի նոր սննդեան զարմանազան կե-
րակրոց, մեծ խնդիր մըն է արդարեւ .
մեծ խնդիր մը, այո՛, որ ոչ նուազ

արտասուաց եւ ողբոց առիթ է եղած եւ կը լինի ամէն օր: Երանի՛ այն մօր, երանի՛ եւ այն նորածնին, որ մոցման բիւրապիսի ահարկու արկածներէն ազատ են ապրած:

Մոցման ժամանակն է որ (թէ լինի այն վատ) կը պատահին փորանցու թիւնք եւ ընդերային պէս պէս բորբոքմունք մանկանց. անխորհուրդ մոցման ատենն է որ մսմկսկսմ ֆօլերան (choléra infantile) ծնունդէ՛ առնու՝ իւր օրհասաբեք ողբալի կոտորածներն աւարեցու: Նորածնին ստամոքսը, նուրբ եւ փափուկ, վարժ ցայնվայր միայն մօրը կաթը մարսելու, թէ փոքր ինչ անմարսութեան տեղի տայ, կամ անյարմար կերակուր մի ունենայ իւր մէջ, կ'ապստամբի, եւ ահա պատճառ կը լինի այն բազում հիւանդութեանց՝ որք նորածին մանկը առնոյն սնարը կը թափառին միշտ եւ յարաժամ, ի քթթեւական զայն եւ յարաժամ, ի քթթեւական զայն եւ յարաժամ սպառնալեօք: Սոցա տը-

խուր օրինակներն դժբաղդաբար անտես չեն մեր աչաց զօրհանապագ:

Քանի՛ ուշադրութիւն հարկաւոր է ուրեմն այն պահուն, եւ որպիսի երկիւղածութեամբ սերտել պարտաւոր ենք մեք այն ամէն պայմաններն՝ որք կարեւոր են մոցման պահուն՝ յօգուտ մեր մանկուոյն եւ նորասնունդ կենցաղին:

Մոցումը կրնայ լինել քակաւ կամ վերահաս. վերջին եղանակը վերապահեալ լինելով միմիայն արտասովոր բացառիկ պարագայից՝ առաջինը միշտ նախամեծար է համարուած. զի սա անվնաս է, մինչ նա կրնայ ստամոքային կամ ընդերային հիւանդութեանց ենթակայ առնել զստնդեայն:

Ե՞րբ է սակայն մոցման ժամանակը:

— Ըստ մանկաբարձ բժշկաց, կանոնաւ եղած մոցումը, զոր օրինակ, տարիէն, մանաւանդ վեց ամսէն յառաջ եղածը՝ վատառողջ կ'ընէ զմանկիկը, եւ վտիտ եւ խեղանդամ եր-

բեմն . նոյնպէս եւ շատ անազան եղածն ալ կ'ունենայ շատ անգամ չար հետեւանքներ . զի յայնժամ մանկիկն իւր աճման համեմատաբար բաւական սնունդ չառնելով, կը հիւժի եւ կը վատթարանայ :

Ընդհանրապէս 12^{րդ} ամսէն մինչեւ 18^{րդ} ամիսը տեղի ունենալու է մոցումը . եւ այս իսկ է արդէն կարծեմ Հայոցս ալ սովորութիւնը : Ֆրանսայի մէջ տարիուկէս ծիծ կուտան , եւ Գերմանիոյ , մանաւանդ Անգլիոյ մէջ ալ սովորութիւն է միայն մէկ տարի ծիծ տալ :

Մոցումն առնելու ժամանակը նախ եւ յառաջ մօր եւ մանկան առողջութեան ուշադիր լինելու է , եթէ մայրն յոգնած է և տկարացած, զայն կանուխէն զերծուցանել դիեցման յոգնութիւններէն՝ լաւ իսկ է . եւ եթէ տղան հիւանդ է , յայնժամ թողելու է որ դեռ քիչ մը ատեն ուտէ նա ծիծ :

Ուշադիր լինելու է նաեւ տարւոյն եղանակին եւ մանկան ատամնաբուսութեան ժամանակին : Մոցելու չէ երբէք ամառնային տապերու ատեն . զի յայնժամ կովու կամ իշու կաթն որ գլխաւոր կերակուրը պիտի լինի տածման՝ կրնայ շուտ շուտ թթուիլ եւ մարսողական վրդովումներ առթել մանկան . նոյնպէս եւ ատամանց ծլած ժամանակ մոցելու չէ , եւ չսպասելով որ մանկիկն այսչափ կամ այնչափ ակույ ունենայ , երբ այս կամ այն խումբ ատամանց բուսնին աւարտի՝ յայնժամ ընելու է մոցումը :

Եւ ի՞նչպէս ընելու է այն :

— Երբ մոցման յարմար ժամն հասնի , բաւական է երախայն իւր մօրմէն կամ դայեկէն հեռացունելով , յանձնել զայն այնպիսի մէկու մը որ խնամ ունենայ տածել զայն հոգածութեամբ , տալով նմա ցերեկն այն կերակուրներէն որոց սովորած է

նա յառաջագոյն, որպէս կաթն եւ արգանակ, եւ գիշերներն ալ նախ քիչ մը շաքարովուր, յետոյ երրորդ եւ չորրորդ գիշերները, միայն պարզ ջուր տալով, տակաւ վարժեցունէ զայն՝ առանց գիշերային կերակրոյ ննջելու սովորութեան, որով քիչ օրէն կը մոռնայ տղան իւր ծիծն, եւ առանց զայն փնտռելու կ'երթայ իւր նախկին ծծմօր գիրկը։ Կարելի է երբեմն առանց հեռացման ալ մոցել զայն. այն ատեն հարկ է մօրը ծծին վրայ լեզի նիւթեր քսել, օրըստ օրէ տղուն ծիծ ծծելու փափաքն անհետ առնելու եւ ջնջելու համար, որպէս ծանօթ է այս արդէն մերայնոց։

Սակայն մոցելէ յետոյ ուշագիւր լինելու է հոգածութեամբ մանկան կերածներուն, եւ յանկարծ ենթարկելու չէ զայն դժուարամարս կերակրոց, թէ զայն ազատ կացուցանել կ'ուզուի այն տխուր արկած-

ներէն՝ զորս յիշատակեցի վերեւ։

Կաթն՝ ինչպէս յառաջ քան զմոցումն, նոյնպէս եւ յետոյ, առաջին եւ միակ գլխաւոր կերակուրը լինելու է մանկան։ Մօրը կարօն անջատելով զայն անզգաշարպիս եւ սախա՝ անասնոյ կարօն յանձնելէ ևորս սածուռը. այս պէտք է լինի մոցման առաջին սկզբունքը, ինչպէս կը ստուիրէ եւ Տօք. Գոմպի ֆրանսացին։

Ընդեղինաց ու մսեղինաց սովորութեան շատ ուշ սկսելու է, եւ երկար ատեն շարունակելու է կաթի ջամբը, մատակարարելով զայն երբեմն գաւաթով կամ դրգալով, եւ կամ այծի կամ իշու ստեանց պտուկը ծծել տալով մանկան։

Կաթնապուր, կաթով ձու կամ արգանակ կարելի է կերցունել իրեն, ուշագիւր միշտ լինելով որ կերածները լինին շարունակ հեղուկ վիճակի մէջ։ Պինդ կերակուրներէ հեռի պահելու է զայն, մինչեւ որ նորա ատա-

մուկնքն ամբողջացած լինին եւ ինքն
տակաւ վարժի ծամելու եւ ծամածը
կուլ տալու :

Նոյնպէս սուրճի եւ գինւոյ նման
ըմպելիներ արբուցանելու չէ անոր ,
եւ ջուր իսկ սակաւ տալու պայմա-
նաւ՝ ընչ կարն , դարձեալ կարն եւ
շարունակ կարն տալու է մանկան :

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

ԱՌԱՋԻՆ ԵՒ ՄԵԾ ՊԱՐՏԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ

ՅԴԻ ԿԱՆԱՆՑ

1 . Յոռի ընծայումն սաղմին 2 . Անդրաշըր-
ջել սաղմին արտաքին հնարից միջոցաւ

Բնական դիեցումէն յետոյ՝ անյար-
մար իմն գուցէ թուի գրել յոյ կա-
նանց սոյն այս առաջին եւ մեծ պար-
սաւորութիւնը. բայց սորա անժխտելի
կարեւորութիւնը , որոյ մասին կը

գրէի ես երբեմն փարիզէն ⁽¹⁾, այն-
չափ զգալի կը լինի օր ըստ օրէ, որ
Դիեցման վրայ խօսած պահուս՝ չեմ
կարող լռել, եւ չենթադրել մի սերտ
առնչութիւն Դիեցման եւ այս մեծ
պարսաւորութեանը մէջ: Արժանի է,
ըստ իմ գաղափարին, հրաւիրել մեր
սաղմնառիկ մարց ուշադրութիւնն եւ
այս պարսաւորութեան վրայ՝ ուրկէ
երբեմն եւ շատ անգամ կախեալ է
ծնունդին կամ ծննդաբերին կորուս-
տըն եւ փրկութիւնը, իմա՛ կեանքն
եւ մահը:

Սկսինք ուրեմն քննել թէ՛ ո՞րն է
այդ առաջին եւ մեծ պարտաւորու-
թիւնը:

Ծանօթ է ամենեցուն, որ յղու-
թեան բնական ժամանակին լրանա-
լէն յետոյ, երբ ծննդաբերութեան
(accouchement) ժամն հասնի, նոյն
պահուն տեղի ունեցած գործողու-

(1) Տե՛ս Արշալոյս Արարեան Զմիւռ-
նիոյ՝ Ի Թիւն 1303, 1305 եւ այլն 1884 ամի:

թեանց նպատակն է, յղացման ար-
դիւնքն, այսինքն սաղմը կամ ման-
կիկը մօրն արգանդէն դուրս վտա-
րել. եւ արդարեւ շատ մը մայրենի
ցաւոց եւ հեծութեանց տեղի տա-
լէն յետոյ, մանկիկը կը թողու վեր-
ջապէս իր մօրն արգանդը, դուրս
եկնելու համար բոլորովին եւ նորա
ծննդական միւս գործարաններէն:
Յայտնի է որ այս կերպ ծննդաբե-
րութիւնը կոչի բնական ծննդաբե-
րութիւնը (accouchement normal), որուն մանրա-
մասն բացատրութիւնն եւ նկարա-
գրութիւնը զանց առնելով, կ'ուզեմ
միայն նորա անբնական վիճակին վը-
րայ պարզ հայեացք մը դարձունել,
մեր բուն նիւթը, մեր անուանած
առաջին եւ մեծ պարսաւորութիւնն
յղի կանանց, տակաւ լուսաբանելու
համար:

Բնական ծննդաբերութեան մէջ
մանկան ելն (la sortie) անարգել կամ

բիշ գոլարութեամբ լինելու համար, հարկ է որ սաղմն արգանդի բերանն (orifice utérin) ընծայի բնական վիճակի մէջ, այսինքն գլխիվայր՝ յորում երբեմն ծագած գոլարութիւններն 'ի բաց առնելով, գիտնանք՝ որ ծննդաբերութիւնն հարիւրին 90 եւ 95 արգասաւոր է միշտ: Հակառակ պարագայներ երբ հանգիւլին, իմա փոխանակ գլխիվայր քնակաւ ընծայուան (¹), մանուկը միայլ գիրքով, իւր ոտներէն, երանէն եւ կամ մանաւանդ իւր աջ կամ ձախ ուսէն դուրս ելնել ուզէ, ծննդաբերութիւնն իւր բնական վիճակը կորու-

(¹) Ծննդաբերութեան մէջ ընծայումն (présentation) ըսուածն է, մանկան որ եւ է մէկ մասին, մօրը կոնքին (bassin) մէջ վերջնականապէս զետեղիլը (s'engager) կամ զետեղելու հակամէջ լինելը, զուրս ելնելու համար. ըստ այսմ, մանուկն ունի զխաւորապէս երեք կերպ ընծայումն.

1. Գլխիվայր կամ զլխոյ ընծայումն (présentation de la tête).

սանելով, կը դատապարտի արհեստականին (accouchement artificiel), յորում սաղմնահաւ (forceps) գործւոյն հզօր կարողութիւնն ալ առ ոչինչ գրելով՝ մանկաբարձական գործողութիւնք են որ կ'իշխեն՝ մօր եւ մանկան համար աղիտաբեր վտանգաց ծնուցիչ լինելու սպառնալեօք. մանաւանդ ուսոյ ընծայումն ժամանակ՝ յորում մանկան կեանքն ոչնչացունելով, գէթ մօրը կեանքը միայն ազատելու կը նկրտի մանկաբարձը:

Բնական գլխիվայր ընծայումն հակառակ եղած ընծայումները՝ որպէս, երեսի, երանի, ծնգաց, ոտից եւ

2. Ուսոյ ընծայումն (présentation de l'épaule).

3. Երանի ընծայումն (présentation du siège), որք եւ ունին այլ եւ այլ մանրամասնութիւններ, բայց աւելորդ կը համարիմ թուել աս զանոնք, քանի որ մեր նիւթը չեն մանկան այլ եւ այլ կերպ ընծայումներն ի մասնաւորի:

մանաւանդ ուսոց ընծայումները կոչին յոռի ընծայումներ (mauvaises présentations)։ Սոցա պատճառներն են միշտ գեթաղդաբար բնական թերութիւնք, զոր օրինակ, մայրենի կոնքի անձկութիւնը (rétrécissement du bassin), յորում կոնքի տրամագծերը վաղեմի հիւանդութեանց պատճառաւ կարճացած լինելով եւ չի յարմարելով բնաւ մանկան գլխոյ բնական տրամագծերուն, կը մերժեն զայն եւ մարմնոյն ուրիշ յարմարագոյն տրամագիծն ունեցող մասը կ'ուզեն պարունակել իրենց մէջ։

Սաղմին փոքրութիւնն ալ կրնայ տեղի տալ յոռի ընծայմանց, սակայն գլխաւոր պատճառ նկատուած է, նա՝ զի, արգանդին յաճախակի ծննդաբերութեամբ հետզհետէ ստացած լայնածաւալ վիճակը, կամ արգանդին մէջ ձուային ջուրց (liquides amniotiques) հոծ առատութիւնը, յորում սաղմն իւր բնական չըջկէն եւ

խաղացող վիճակին հետ եւ աւելի ազատ ասպարէզ գտանելով ի լիւզ, կը պատահի որ անկանոն չարժուաներով փոխանակ գլխոյն՝ յանկարծ մարմնոյն մի ուրիշ անյարմար մասը զետեղէ կոնքին մէջ, եւ տեղի տայ այդու յոռի ընծայմանց՝ որոց հետեւանքը շատ անգամ չար եւ տխուր, հազիւ փոքրամասն յաջողութիւն մը կրնան ծնուցանել, եւ այն՝ շնորհիւ մանկաբարձական գիտութեան բարեխիղճ վաստակոց եւ հսկայաքայլ յառաջադիմութեանց։

Նախնի ժամանակները, ծննդաբերութեանց ընծայումներն երբ լինէին յոռի, մանկաբարձ կոչուած անձինք կամ բժիշկներ, սոյնգունակ պարագայից մէջ ոչինչ առնելու կարող չէին. հակառակ իրենց ծանօթ համբաւոյն եւ գիտութեան, զինաթափ կը լինէին եւ խաւար տգիտութեամբ հանդիսատես միայն կը մնային խեղճ ծննդաբերից չարաչար տան-

ջանաց եւ հեծութեանց . պարզ ասելով, այդ մարդիկը ծննդաբերութեան կենաց եւ մահու դժուարին եւ յուսահատ վայրկեաններու մէջ, կը կանչուէին, ըստ իս, ո՛չ թէ իբր մանկաբարձ փրկարար բժիշկներ, այլ տարաբաղդ ծննդաբերից աչկունքը մշտատեւ քնով կափուցանելու պաշտօն ունեցող իբր անգիտ մասնագիտներ: Այո՛, նախնի դարուց ծննդաբերք եւ ծնունդք մահու ճիրանանց որսեր էին անկասկած, մինչեւ որ տակաւ մանկաբարձական գիտութիւնք սկսան յառաջ ընթանալ, եւ վերջապէս մի օր, անմահն Ամպրուազ Բարէ 1560 ին կանոնաւորեց եւ ընդհանրացուց ներքին հնարիւք սաղմին յուր ընծայումն անդրաշրջելոյ դժուար արհեստը, իրմէ դարուկէս յառաջ, 1512 ին, վիլանովա եւ Պէնէվիէն բժշկաց կողմանէ հնարուած, որով մանկաբարձը կանուխ պատեհ առթի մէջ (թէ որ լինի միշտ),

ձեռքը ծննդաբերին արգանդին մինչեւ խորը մխելով, գիտցաւ մանկան յոռի եւ անկանոն դիրքը յարմարագոյն դրից փոխել, զայն դուրս հանելու համար. սոյն նորագիւտ գործողութիւնը տակաւ Բառէի աշակերտներէն ալ կատարելագործուելով ծնոյց և կը ծնուցանէ ցայսօր մեծամեծ օգուտներ:

Այո՛, վաղամեռիկ ծննդաբերից թիւն սկսաւ քիչ մը նուազիլ, սակայն սոյն ներքին հեռախօս անդրաշրջելն (version par manœuvres internes) իւր զգալի եւ մեծ օգուտներուն հետ ունեցաւ եւ ունի ո՛չ նուազ վտանգներ եւ անյարմարութիւններ: Երբեմն պարագայից մէջ, զոր օրինակ ծննդաբերութեան շատ յառաջացած ժամանակն եւ արգանդին խիստ կծկտած վիճակին մէջ, սոյն գործողութեան արդիւնքն էր եւ է ցարդ ՈԶԻՆԶ: Մահաբեր միշտ մանկան համար, մահաբեր էր եւ է

մօրն համար. տեսնուեցաւ եւ կը տեսնուի դեռ արգանդի ցեղումն (rupture de la matrice), եւ յանկարծահաս մահ ծննդաբերին, երբեմն եւ շատ անգամ ալ անկարելիութիւն մանկիկն արգանդէն դուրս հանելու, որով մանկաբարձք խոհեմութիւն եւ պարտականութիւն համարեցին մանկան սպանմամբը գէթ մօր կեանքը փրկել. եւ յիշելով օրինաց այն կէտը, թէ « *Մօրն իրաւանց ֆոյ կը լռեն միշտ մանկան իրաւունքը* », հնարեցին այսու զըլ-խափշրութիւն (céphalotripsie) կամ գանկահասութիւն (crâniotomie) եւ մանաւանդ սաղմնահասութիւն (embryotomie) ըսուած վտանգաւոր գործողութիւնքն՝ որոց արդիւնքն արդարեւ միշտ եւ յարաժամ աղիտաբեր մանկան համար, սակայն փրկարար եղաւ եւ է ծննդաբերից՝ սակաւ բացառութեամբ:

Չի գոհացան սակայն մանկաբարձք

միայն այս գործողութիւններով, եւ աւելի դիւրին եւ անվտանգ կերպով մօր եւ մանաւանդ մանկան ալ կեանքը փրկելու տենջանօք՝ դարուց եւ տարիներու մեծ զոհաբերութեանց ականատես եւ հեղինակ լինելէ յետոյ, յաջողեցան վերջապէս ստեղծել մեծ փրկարար միջոց մը մանկաբարձական արուեստին մէջ, եւ այդ փրկարար միջոցն եղաւ, ԱՆԴՐԱՇՐՋԵԼ ՍԱԶՄԻՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՀՆԱՐԻՑ ՄԻՋՈՑԱԻ (version par manœuvres externes) ըսուած գործողութիւնը:

Սոյն փրկարար գործողութեան հետ եւ ծնաւ ահա յղի կանանց համար մեծ եւ առաջին պարտաւորութիւն մը՝ զոր չիբացատրելով դեռ, կ'ուզեմ նախ դոյզն գաղափար մը տալ այս վերջին գործողութեան վրայ, որով ապա հեշտիւ պիտի իմացուի թէ ո՞րն է եւ ի՞նչ է յղի կանանց այդ մեծ եւ առաջին պարտաւորութիւնը:

Բժշկական աշխարհին մէջ մանկաբարձական ճիւղն իւր զանազան յառաջադիմութեանցն հետ, արդարեւ հիասքանչ արագութեամբ մեծ զարգացում մը տուաւ գիտութեան, եւ կենդանի արձան մը կանգնեց իւր այս նոր գիւտովը. արձան մը՝ որ դարուց 'ի դարս պիտի մնայ անջինջ, յանմուռաց յիշատակ գիտութեանց հզօր կարողութեան, եւ 'ի փրկութիւն ծննդաբերական անհնարին եւ մահաբեր պարագայից:

Ի՞նչ է արդ այս գործողութիւնը:

—Արտաբիւն հետքից միջոցաւ անդրաշրջեցնել, զոր թերեւս մի օր 'ի պատիւ իւր հեղինակին կամ զարգացուցչին՝ բժշկական միութիւնք մկրտեն զայն ՎԻԿԱՆԵՍԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ անուամբ, է պարզ, անմեղ եւ անվտանգ, բազմարդիւն եւ կենսապահ գործողութիւն մը, որուն նըպատակն է, յոռի կամ վտանգաւոր ընծայմանց ժամանակ, փոխան ներ-

քին հնարիւք անդրաշրջելու, կամ այլ դժուարին գործողութեանց դիմելու, զգուշաւոր լինելով՝ կանուխէն, նախ քան զծննդաբերութիւն, բոլորովին պարզ հնարներով, արգանդին մէջ եղող մանկան յոռի դիրքը փոխել յարտաքուստ, կամ շրջել զայն, եւ նորա տեղ յարմարագոյն կամ բնական դիրքը բերել զետեղել մայրենի կոնքին մէջ:

Այս գործողութիւնը նորածին դեռ քաղաքակիրթ աշխարհաց մէջ, կ'ըսուի թէ վաղածանօթ էր արդէն հնոց, եւ արդարեւ բժշկական պատմութեանց մէջ կը յիշատակուի թէ Արեւելեան ազինք եւ Մեքսիկացիք, դեռ ցայսօր սովորութիւն ունին, յղութեան վեցերորդ ամսէն սկսեալ մինչեւ իններորդն ամէն ամիս, ծննդաբերից փորը չփել եւ ստիպել մանուկն՝ որ իւր յոռի դիրքը (թէ ունի) փոխելով՝ գլխիվայր ներկայանայ արգանդին բե-

րանը. եւ թէ որ սոյն միջոցն անօգուտ լինի եւ ապարդիւն, յայնժամ յղի կինն ոտներէն կախելով կը տատանեն զայն, մինչեւ որ նորա յղացման արդիւնքն իւր յոռի գիրքէն դառնայ բնական անվտանգ գիրքին։ Ճարոնացիք եւս, եւ նման ազինք, 'ի գործ կ'ածեն եղեր միշտ սոյնգունակ կամ այլակերպ միջոցներ՝ բարբարոս եւ վայրենի, ինչպէս կ'ըսէ Տօք. Շառբանթիէ, որոնց նպատակն ուրիշ բան չէ՝ բայց ապագայ վտանգաց առաջն առնուլ, մանկան ընծայման յոռի գիրքն արտաքին հրնարից միջոցաւ անգորաչրջելու համար։

Վայրենի եւ անքաղաքակիրթ ազանց սոյն գրեթէ ընդակից եւ բնածին սովորութիւններն 'ի նկատ առնուելով, գիտնականներն ուղեցին յօգուտ 'ի կիր արկանել զայնս եւ թուականէս 71 տարի յառաջ, 1817 ին, Համպուրկցի վիկան անուն ման-

կաբարձ-բժիշկը, սոյն բարբարոս սովորութիւնները բարեփոխելով եւ կարգաւորելով ըստ մանկաբարձական գիտութեան՝ հնարեց եւ ճանչցուց բժշկական աշխարհին՝ այսօրուան Արսաֆին հնարիւք կատարուած անդրաշրջելն՝ ուրիշ ծնած օգուտներն երկու անգամ երկու չորս ընելուն նման ակներեւ լինելով, հետզհետէ նախ Գերմանիոյ, ապա Անգլիոյ, Ֆրանսայի եւ Ամերիկայի մանկաբարձից կողմանէ ընդունուեցաւ, եւ մանկաբարձական գիտութեան մէջ նոր եւ կարեւոր գլուխ մըն ալ գրելով, գրեթէ 1875 թուականէն ի վեր ամբողջ Եւրոպայի մէջ, նա մանաւանդ Ֆրանսայի մէջ մեծ կարեւորութիւն եւ պատիւ ստացաւ։

Բաժօ, Թառնիէ, Շանթուէյլ, Բինար եւ այլ մանկաբարձ-բժշկաց ջանիւք եւ երկասիրութեամբ, ճանչցուեցաւ այն՝ իբրեւ մեծ եւ կարեւոր պարտաւորութիւն յղի կա-

նանց, ընդ նմին եւ բժշկաց, եւ ՚ի շնորհս այդ գործողութեան քանի՛ քանի՛ ծննդաբերներ կ'ազատին այսօր եւ մանուկներ՝ որք վայրիկ մը յառաջ մահու որսեր լինելու վտանգին էին ենթարկուած ։

Մեր այս համառօտ ծանօթութեանէն յետոյ, հարկ չեմ համարիր դեռ երկարօրէն նկարագրել գիտնական եւ բժշկական մանրամասնութեամբք այս արտաքին հնարիւք կատարուած անդրաշրջելն . ասել, թէ ի՞նչպէս, ի՞նչ եղանակաւ առնելու է զայն եւ այլն, եւ այլն . սոքա պատկանաւոր են աւելի բժշկաց եւ նոցա գլխուն, քան հասարակ ժողովրդեան՝ որ պարտի գիտնալ միայն ի՞նչ որ հարկաւոր է իւր կենսական առողջութեանը ։

Մանրամասնութեանց խորին ծանօթութեան ուսումը թողլով բըժըշկաց, մեր ընթերցողաց պարզ եւ համեստ գաղափար մը տալու նպատակաւ, կրկնեմ թէ՛ արսափն հը-

նարիւփ անդրաշրջելն՝ որ մեր հայերէն բարբառով կոչի եւ մանուկը շրկեղ, է, ինչպէս վերն յիշատակեցի, պարզ անմեղ գործողութիւն մը՝ յորում մանկաբարձն յոռի ընծայման տէր յղի կինը պառկեցունելով կըրնակի վրայ, յետ հարկաւոր հարցից եւ քննութեանց՝ կը մերկացունէ նորա փորն, եւ յարտաքուստ, որովայնին վրայէն, արգանդին մէջ յորի դիրքով լողացող սաղմին մէկ ձեռքով գլխէն եւ միւսով ալ երանէն բռնելով՝ կը տատանէ զայն յաջ եւ յահեակ ուժգին՝ բայց խոհական շարժմամբք, որով նորա դիրքն յեղաշրջելով, կ'աշխատի գլխիվայր ընծայման ենթարկել զայն ։

Այս գործողութիւնն աննշան ցաւ մը իսկ չի պատճառեր յղւոյն . հազիւ 10 կամ 20 վայրկեան կը տեւէ, եւ հա մանկաբարձն զմանուկն հեշտիւ կը դարձունէ իւր բնական ընծայման, բայց որպէս զի նորա գլուխը փախ-

չելով կրկին յոռի ընծայման տեղի չիտայ, մանկաբարձը զայն մինչեւ ծննդաբերութեան ժամը մայրենի կոնքին մէջ պահելու համար, զայն կը հաստատէ հոն՝ մօրն արգանդը պատատելով Բինարեան (ceinture de Pinard) ըսուած գօտով, որ է պարզ գօտի մը՝ ունենալով միայն իւր ներքին երեսի վարի կողմն, իրարմէ քիչ հեռու երկու բրդէ կամօղալի բարձիկներ՝ որք նպատակ ունին սաղմին գլուխը ճնշելով, հաստապինդ գրկել եւ չիթողուլ որ խոյս տայ եւ դէրքը փոխէ:

Հարկ չէ սակայն ունենալ միշտ սոյն գօտին, սաղմին գլուխը մայրենի կոնքին մէջ հաստատելու համար. մանկաբարձը կրնայ յօրինել ուրիշ որ եւ իցէ գօտի մը, հերիք է որ այդու կարողանայ նա սաղմին գլուխը կոնքին մէջ պահել:

Այս գործողութիւնը կը կատարի յղութեան վերջին ամսոց մէջ եւ մինչ-

չեւ իսկ ծննդաբերութեան պահուն. բայց լաւագոյն է որ լինի այն ծննդաբերութենէն յառաջ, ութերորդ կամ իններորդ ամսոց մէջ. յիշելով՝ որ ծննդաբերական վաստակոց ծանրը եւ տաժանելի վայրկեաններուն մէջ՝ կրնայ այն անկարելի լինել եւ ծնունցիչ չար հետեւանաց:

Մեր սոյն համառօտ անդեկութենէն յետոյ յայտնի կը լինի արդ կարծեմ յղի կնոջ մեծ եւ առաջին պարսաւորութիւնը, որ է զգուշաւոր լինել եւ իւր վերջին ամսոց մէջ գնալ մերթ ընդ մերթ մանկաբարձ բժշկի մը մօտ, քննել տալ զինքը խնամով, իմանալ իւր մանկան ընծայման վիճակը, եւ եթէ այն յոռի է եւ վատ, փութալ չտրկել տալ զայն արտաքին հնարիւք:

Այս կարեւոր պարտականութիւնը զանց առնելու չեն երբեք մեր մայրերն, 'ի մտի ունեւով ցանգ այն ամեն սոսկալի վտանգներն եւ նոցա

աղիտաբեր հետեւանքն, որք դըժ-
բաղդաբար պակաս չեն ծննդաբե-
րութեանց մէջ:

Քանի՛ քանի՛ անգամներ պատա-
հեցաւ մեզ տեսնել, Փարիզու ման-
կաբարձական հիւանդանոցը, դըժ-
ուարին եւ անհնար ծննդաբերու-
թիւններ, եւ ականատես լինել եր-
բեմն արգանդի ցելման, ծննդաբե-
րին մահուան եւ խեղճ մանկան կո-
րստեան, որոց պատճառն ուրիշ բան
չէր՝ բայց յոռի ընծայումներ. եթէ
ծննդաբերք խոհական լինելով գնա-
լին նախապէս քննել տալու զիրենք
մի բժիշկ-մանկաբարձի, անշուշտ
զերծ կը լինէին վտանգէ եւ իրենց
ծնունդը զոհ չէին տար: Եւ ի հա-
կառակէն քանի՛ քանի՛ անգամներ ալ
պատահեցանք յոռի ընծայման տէր
յղի կանանց՝ որք նախապէս անդ-
րաշրջել տալով իրենց յղացման ար-
դիւնքը, թէ իրենք հանգիստ ծնըն-
դաբերեցին եւ թէ իրենց մանկունքն

ողջ առողջ եկան յաշխարհ:

Աղքատ կամ հարուստ, անդրան-
կածին կամ բազմածին, կամենալու
են յօժարութեամբ գէթ մի անգամ
յայց ելանել մի բժշկի սոյն նպատա-
կաւ ⁽¹⁾, ինչպէս սովորութիւն ունին
նոքա ուխտ ընել, գնալ խոստովանիլ
քահանայի մօտ, հաղորդուելու նախ
քան զծննդաբերութիւն. ներուի թո՛ղ
մեզ ասել, թէ սոյն մեր գծած պար-
տուց կատարման զօրութիւնն ալ ո՛չ
նուազ մեծ կը լինի, ո՛չ նուազ բա-
րոյական եւ քաւիչ, զի սա իրենց եւ

(1) Յղի կին մը պարտաւոր է գիտնալ կա-
նուխէն իւր կոնֆիւն վիճակը. մի՛ գուցէ լինի
այն նեղ եւ անծուկ: Գոնքին անծկութիւնը
(rétrécissement du bassin) ամենամեծ եւ սը-
խուր արգելք մըն է իննամսեայ հասուն (à
terme) ծննդեան. անծուկ եղող, այսինքն
կարճ տրամագիծ ունեցող կոնքէ մը, դիւրին
է դատել որ իննամսեայ մանկան մը կատա-
րեալ տրամագծերով գլուխը չէ կարող ան-
ցնիլ անվտանգ, բայց Մանկաբարձը կը յա-
ջողին յայդմ՝ վաղախա արհեստական ծնըն-

իրենց մանկան կենացն է նպաստամատոյց, փրկարար եւ հոգեւոր :

Բժշկական եւ մանկաբարձական գիտնական միութիւններ՝ այսօր ոճիր կը համարին բժշկաց, թէ խորհուրդ չիտան նոքա եւ չի քարոզեն յղի կանանց սոյն պարտաւորութիւնը : Բաժօ, մեր այդ ճարտարարուեստ եւ գիտնական մանկաբարձ վարպետը, դեռ քանի մը շարժ յառաջ փարիզու մանկաբարձական կաճառին մէջ կըսէր թէ, մանկաբարձին գլխաւոր պատճառն է ֆիննել յղին իւր

դաբերութեամբ (accouchement prématuré artificiel), որով մանուկը տառապանքով մէջ, ետնամանայ կամ ութամանայ, դեռ կասարեալ տրամագծեր չունեցած ծնուցանելով արհեստիւ. թէ մայրը գերծ կը կացուցանեն մանկաբարձական գործողութիւններէ, եւ թէ մանուկն ունենալով ողջ, կը դիեցուցանեն զայն եւ կը մեծցունեն մայր արհեստակաւ ըսուած (mère artificielle) գործիքի մը միջոցաւ. ապա ուրեմն եւ այս որչափ կ'ստիպէ յղի կինը յայց ելանել բժշկին :

վերջին ամսաց մեջ, խղճիւ եւ անշահախնդիր յօժարութեամբ, սորա հակառակ գործող բժշկին խղճին վրայ ծանրացունելով մեծ աններելի պատասխանատուութիւն մը :

Ստուգիւ, ոճիր պէտք է համարել բժշկին՝ թէ նա չի խրատէ յընդոյն իւր այս մեծ պարտականութիւնը, եւ չի նկրտի գործադրել ի հարկին այս կարեւոր գործողութիւնը. բայց եղեռն պէտք է համարուի եւ յընդոյն, թէ չի լսէ նա բժշկին ձայնին եւ խորհրդոց, եւ իւր երախային թողու ծնիլ յոռի ընծայմամբ. եղեռն այն, որ չէ մէկ դըժբաղդաբար եւ է այն կրկին. զի յընդի կին մը այսու ոչ միայն կը լինի որդեսպան, մանկասպան, այլ կարող է եւ լինել անձնասպան :

Չարժեք բնաւ անխող լինել եւ զանցառու. յանձն չառնել փոքրիկ ձանձրութիւն մը, 10 վայրկեան հազիւ տեւողութիւն ունեցող ձանձ-

րութիւն մը, 10 վայրկեան՝ յորում չնչին՝ անմեղ գործողութիւն մը մեծ դեր պիտի խաղայ, մահուան ճիւղաններէն երկու կեանք միանգամայն մէկ պահու մէջ ազատելու, բարոյապէս եւ նիւթապէս մարդկութեան օգտաւէտ լինելու մեծ եւ հզօր կարողութեամբ:

Այսչափ ուրեմն խօսելով եւ այս մեծ պարտականութեան մասին, կը յանձնարարեմ զայն մեր մարց ուշադրութեան եւ նոցա որդեսէր խղճին՝ որով անշուշտ չեն կամիր նոքա, իննամսեայ մահու տառապանք, յղանալէ յետոյ, տանիլ յանձնել իրենց ծննունդը սեւ հողի գիրկըն առ օրին, դեռ չի՞ մը շունչ ծծել չի տուած անոր:

* * *

Հոս կը յանգի աւասիկ իմ երկը գիեցման. աւարտելով զանոնք,

քաղցր է ինձ յուսալ՝ որ մեր մայրիկներն եւ ծնողք, սիրողք միշտ եւ նախանձախնդիրք ազգային լաւ եւ լուրջ առողջապահութեան, պիտի հաճին ուշադրութեամբ սերտել, իմ համբալ գրչով եւ տհաս գաղափարներով գծած սոյն այս դասերը՝ զորս ըստ մեծի մասին քաղեցի իմ վարժապետին Բրօք. Բաթօի դասերէն, Թառնիէի գործերէն, եւ անմահին Լօւէնի գրուածներէն: Չեմ կրնար լռել սակայն առանց իմ խոր ցաւերն յայտնելու, նկատելով որ սոյն դասուցս մէջ մեր ազգային հարազատ դիեցմանն յատուկ օրէնքն եւ պարտիքը չեմ կարող զետեղել, այն պարտիքը կ'ըսեմ, որք անշուշտ կը տիրապետեն փոքր Ասիոյ հայաբնակ գաւառաց մէջ: Դժբաղդաբար կը պակասէր եւ կը պակասի ինձ միշտ այս մասին լուրջ եւ գիտնական ծառութիւն:

Քանի՛ փափաքելի կը լինէր արդ-

եօք որ մեր ազգային բժշկականութիւնը՝ զոր կը բաղկացունեն այսօր հմտալից գլխի տէր ուսեալ տօքտօրներ, հետամուտ լինէր սոյն եւ նմանօրինակ ճիւղերու, խաւարէն 'ի լոյս հանելու համար շատ մը գիտնական բժշկական ծանօթութիւններ՝ յօգուտ եւ 'ի զարգացումն առողջապահական կենաց:

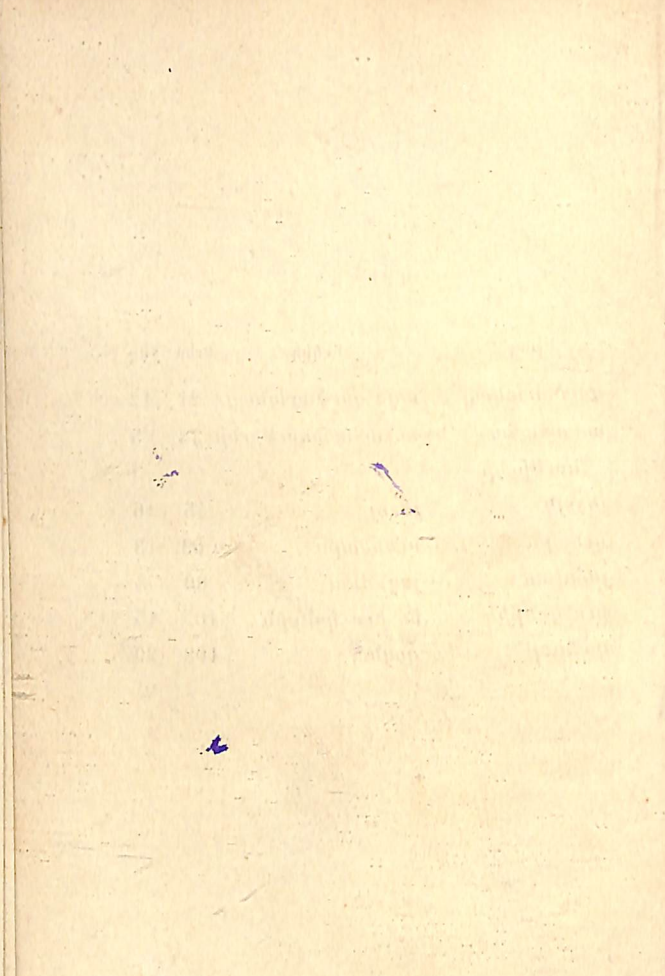
Վ Ե Ր Զ

Ց Ա Ն Կ

	Երես
Նամակ առ Միացեալ Հնկերութիւն . . .	3
Պատասխանի	5
Զօն	7
Յառաջարան	11
Դիեցումն	15
Ստինք	17
Կաթն	28
Բնական դիեցումն	41
Մայրենի դիեցումն	42
Դպեկան դիեցումն	67
Մոցումն	75
Նըջումն	85

Վ Բ Ի Պ Ա Կ

Սխալ	Ուղիղ	Երես	Յուղ.
գործարանաց	սոյն գործարանաց	24	42
առաջահա- սուծիւնը	առաջահոսուծիւնը	38	5
յեռոյն	յեռոյ	45	16
ունալու	ունենալու	69	43
յանժամ	յայնժամ	80	3
իւր կոնքին	եւ իւր կոնքին	105	45
զանոնք	զայն	108	20

2013

17-0

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0074235

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0074232

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0074236

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0074233

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0074237

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0074234

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0074238

